19e JAARGANG Afl. 1. MEI 1918

Gereformeerd Theologisch Tijdschrift

REDACTIE:

Dr G. Ch. AALDERS, Dr T. HOEKSTRA, Dr G. KEIZER, Ds C. LINDEBOOM, Dr J. RIDDERBOS.

INHOUD VAN DEZE AFLEVERING:

UITGAVE VAN E. J. BOSCH Jbzn., BAARN

Mededeelingen.

Het **Gereformeerd Theologisch Tijdschrift** verschijnt den vijftienden van elke maand, in den regel in afleveringen van 48 pagina's. Men teekent in voor den geheelen jaargang. Prijs per halfjaar f 2.50, franco per post. Over dit bedrag wordt beschikt na het verschijnen van de **derde** en van de **negende** aflevering. Voor het Buitenland f 6.—, bij vooruitbetaling. — De jaargang begint met de MEI-aflevering.

Opgave van inteekening en advertentiën aan den Uitgever **E. J. Bosch Jbzn. te Baarn.**

Alles wat de redactie betreft, bijdragen, boeken ter recensie enz. zende men aan den eindredacteur **Prof. Dr. T. Hoekstra** te **Kampen.**

In den vorigen jaargang werden, behalve van de redactie, bijdragen opgenomen van: Prof. Dr. S. GREYDANUS te Kampen, Prof. Dr. F. W. GROSHEIDE te Amsterdam, Dr. V. HEPP te Watergraafsmeer, Prof. Dr. A. G. HONIG te Kampen, Dr. J. JANSEN te Nunspeet, Dr. D. J. VAN KATWIJK te Pijnacker, Prof. L. LINDEBOOM te Kampen, Prof. Dr. A. NOORDTZIJ te Utrecht, Ds. J. C. RULLMANN te Utrecht, Dr. A. A. VAN SCHELVEN te Vlissingen, wijlen Prof. Dr. P. A. E. SILLEVIS SMITT te Amsterdam, Ds. J. WATERINK te Zutphen, Ds. B. VAN DER WERFF te Dokkum, en Dr. J. G. UBBINK te Monnikendam.

Gereformeerd Theologisch Tijdschrift.

Redactie-Adres: Dr. T. HOEKSTRA te Kampen.

Aflevering 1. **Mei 1918.**

IETS OVER DE GLOSSOLALIE

DOOR

Dr. F. W. GROSHEIDE.

Op zichzelf genomen is er in den tegenwoordigen tijd niet zoo heel veel reden om te handelen over de Glossolalie. Want wel is men telkens verplicht zich over den inhoud en de waarde van dit verschijnsel uit te spreken, maar het is moeilijk, om niet te zeggen onmogelijk, thans een opvatting te geven, die niet al reeds geboden is en met talent tegen aanvallen verdedigd. Men ziet dan ook, dat de uitleggers van Hd. 2 en 1 Kor. 12—14 een keuze doen, ze sluiten zich eenvoudig bij een of andere verklaring aan en nemen de daarvoor gegeven argumenten over. Toch is in de laatste jaren één ding nieuw. Verschillende geleerden van naam hebben getracht de oud-Christelijke Glossolalie te verstaan in verband met verschijnselen uit later, ja uit onzen tijd. Ik noem hier eenige van de meest bekende werken: E. Lombard, *De la glossolalie chez les premiers chrétiens et des phénomènes similaires,* Lausanne, 1910[1]); E. Mosiman, *Das Zungenreden geschichtlich und psychologisch untersucht,* Leipzig 1911; O. Pfister, *Die psychologische enträtselung der religiösen glossolalie und der automatischen kryptographie,* Leipzig en Weenen 1912. Er bestaat zeker tusschen deze geschriften heel wat verschil. Lombard wil door de verschijnselen van heden de vroegere verklaren, Mosiman gaat uit van de gedachte, dat al, wat thans zich als glossolalie aandient, ontstaan is onder den invloed der Nieuw-

[1]) Vgl. over dit werk: *Geref. Tijdschrift,* XII, bl 328—335.

Testamentische glossolalie, Pfister is aanhanger van Freud en werkt met de psychoanalyse. Doch alle drie komen toch op dit punt overeen, dat zij geen principieel verschil aannemen tusschen de glossolalie, waarvan het N. T. spreekt, en verschijnselen van dien aard, die thans worden waargenomen. Dat is het nu, wat tot een nieuw onderzoek dringt. Het is de taak van den exegeet uit dit oogpunt de plaatsen, waar het N. T. handelt over ons verschijnsel te bezien en te vragen, wat is de aard der glossolalie, behoort ze als iets bijzonders alleen in dien tijd of kan ze ook later voorkomen? We laten dus de overigens zeer interressante beschrijvingen en onderzoekingen over de geestdrijverij uit later tijd over aan de godsdienst-psychologen, die hier beter tot oordeelen bevoegd zijn en gaan thans alleen na, wat we onder de Nieuw-Testamentische glossolalie hebben te verstaan.

Ik doe dat met te meer vrijmoedigheid, omdat ook nog om een heel andere reden juist een dergelijk onderzoek noodig kan worden geacht. Meer dan één geleerde immers uit onze dagen meent in 1 Kor. 12—14 een betrouwbare beschrijving der glossolalie te vinden. Daarentegen zou in Hd. 2 de oorspronkelijke glossolalie door een lateren schrijver of redactor gemaakt zijn tot een spreken in vreemde talen. En zoo zou ook Hd. 2 een bewijs leveren, dat de historische mededeelingen in de Hd. niet zoo maar voor juist kunnen worden aanvaard. Nu kan natuurlijk in dit artikel niet over de waarde van Hd. worden gesproken.[1]) Maar mocht het gelukken aan te toonen, dat we in Hd. 2 voor

---

[1]) Op één punt veroorloof ik me in het voorbijgaan te wijzen. Iren., Adv. haer., V, 6, 1 beroept zich voor het bestaan der glossolalie, die hij met de Schriftwoorden teekent, op overlevering. Daaruit mag toch zeker wel afgeleid — ik druk me opzettelijk zeer voorzichtig uit — dat de glossolalie zeg ± 100 nog bestond. Nu kent reeds Clemens Romanus de Hd. In elk geval moet dus de Schr van Hd. geleefd hebben in een tijd, dat er nog glossolalen waren en kan niet worden aangenomen, dat hij een verkeerde voorstelling van de glossolalie gaf, omdat hij haar niet kende en niet meer wist, waarin ze bestond.

geheel hetzelfde verschijnsel staan als in 1 Kor. 12—14, dan was daardoor toch tevens een der voornaamste bedenkingen tegen de historiciteit van Hd. 2 weerlegd.

Voor we overgaan tot de behandeling van de verschillende plaatsen, waar van glossolalie wordt gesproken, dient iets gezegd over de beteekenis van *γλῶσσα*. Men heeft nagegaan, in welken zin dit woord bij de Grieken werd gebezigd en gewoonlijk wordt dan opgegeven drieërlei beteekenis: 1^0 tong, 2^0 taal, 3^0 verouderde of ongewone zegswijze. Meer dan één uitlegger heeft trachten aan te toonen, dat een van deze drie beteekenissen, welke dan ook, op alle plaatsen een goeden zin gaf en in verband daarmede het geheele verschijnsel verklaard. Ik geloof, dat deze methode *a priori* verkeerd is. We behooren uit te gaan van de gedachte, dat de Griek onder *γλῶσσα* iets bijzonders verstaat, niet òf tong, òf taal, maar iets anders, iets, dat èn tong èn taal omvat. De woorden dekken elkaar niet, de Griek heeft een ander begrip dan wij. Misschien is men het dichtst bij de waarheid, als men onder *γλῶσσα* verstaat: de sprekende tong of de taal, zooals ze gesproken wordt, de taal, die van de tong komt. Dat we dit aannemende niet ver van de waarheid kunnen zijn, wordt wel bewezen door plaatsen als Jes. 45 : 23 (LXX), Hd. 2 : 26, Rom. 14 : 11, Fil. 2 : 11. Staat op deze plaatsen meer de beteekenis van ons tong op den voorgrond, op andere die van ons taal Op. 5 : 9, 7 : 9, 10 : 11. Maar in beide gevallen is het noch alleen tong, noch alleen taal, maar de tong, die een taal spreekt, of de taal, die door een tong gesproken wordt en die daarom juist kan worden gepersonificeerd. Terecht is er meer dan eens op gewezen, dat de personifikatie van de knie hier een parallel biedt, omdat de handeling van het buigen van de knie niet kan worden losgemaakt en omgekeerd (Jes. 45 : 23, Rom. 14 : 11, Fil. 2 : 10). Het lichaamsdeel bepaalt bij deze opvatting de funktie. Iemand spreekt anders dan een ander, omdat zijn tong anders is. De taal is geabstraheerd van de tong. Geheel hetzelfde heeft men bij het Hebreeuwsche

לָשׁוֹן en het Latijnsche *lingua*. Houdt men dit alles in het oog, dan zal men gevoelen, dat het niet ondenkbaar zou zijn, indien ondanks het éène woord *γλῶσσα* nu eens meer, wat wij taal, en dan weer eens meer, wat wij tong noemen, op den voorgrond staat. Het verdient in ons geval aanbeveling te spreken van glosse, glossolalie, om de moeilijkheid te vermijden, en ons zoo dicht mogelijk te kunnen houden aan de Grieksche gedachte. Ziet men de zaken zóó, dan is het natuurlijk geheel onnoodig te bestrijden meeningen, die beweren, dat *γλῶσσα* in ons verband taal of tong of verouderde uitdrukking moet beteekenen [1]), heel deze methode van kiezen is te veroordeelen.

Alsnu komt de vraag aan de orde, welke plaatsen uit het N. T. moeten met het oog op de glossolalie worden onderzocht. Dat daarbij in de eerste plaats Hd. 2 en 1 Kor. 12—14 in aanmerking komen en dat ook Mk. 16 : 17; Hd. 10 : 46 en 19 : 6 niet mogen worden vergeten, wordt algemeen toegegeven. Doch verschil bestaat over plaatsen als Rom. 8 : 15; Gal. 4 : 6; Ef. 5 : 18, 19; Kol. 3 : 16; 1 Thess. 5 : 19; 1 Petr. 4 : 5 en dergelijke meer. Ons dunkt de juiste methode alleen de duidelijke plaatsen te bespreken, waar we bedoelen den inhoud en de waarde der glossolalie vast te stellen en niet vragen, waar kan ze zijn voorgekomen.

De volgorde is van weinig beteekenis, mits men slechts zorge, dat men de plaatsen van één schrijver bij elkaar neemt.

We beginnen met Hd. 2. Den eersten indruk, dien we ontvangen bij het lezen van dit hoofdstuk is wel, dat het hier om iets zeer bijzonders gaat. Daarop wijst reeds het begin, waarin we lezen, dat de discipelen allen bijeen gekomen waren ter gelegenheid van het Pinksterfeest. Verder is alles buitengewoon en ontzagwekkend. Ook als we later in Hd. soortgelijke gebeurtenissen vinden, dan blijft toch deze eerste bovenaan staan. Het is voor ons doel niet noodig dit in den breede aan te toonen, trouwens het is duidelijk genoeg. Het enkele woord *βιαίας*, daarnaast de vuurtongen, de onstelde menigte wijzen het voldoende uit. Wat er

[1]) Een goede weerlegging bij **Mosiman**, a. w., bl. 20—36.

geschiedt, leert vs. 4. Een uitdrukking *πνεῦμα ἅγιον* zonder artikel levert exegetisch altijd moeite op en men moet zich de vraag stellen, ziet het hier op den Persoon des Heiligen Geestes, of is bedoeld, dat de discipelen een heilige geest ontvingen. Van het laatste kan geen sprake zijn. In het boek der Hd. wordt daarvan zoo goed als niet gesproken. Paulus, die er meer dan eens over handelt en vaak onder *πνεῦμα* het hoogere geestelijke leven van den individueelen geloovige verstaat, zegt nergens, dat dit *πνεῦμα* komt onder buitengewone teekenen of in een geheele gemeente. Dit *πνεῦμα* groeit geheel met den geloovige saam, is *zijn πνεῦμα*. Nog meer beteekent het, dat het heele verband in Hd. beslist noodzaakt te denken aan den Persoon des Heiligen Geestes. Aan het slot van vs. 4 vinden we *πνεῦμα* met anaphorisch lidwoord. De ééne Geest, Die op allen was gekomen, gaf te spreken. In dezelfde richting wijst vs. 38. Doch van het meeste gewicht blijft, dat het gansche verhaal wijst naar iets heel buitengewoons en zoo van zelf doet denken aan de vervulling der uitdrukkelijke beloften door Jezus vóór Zijn sterven gegeven [1]).

Nu is hier sprake van verschillende teekenen. Bij het geweldige geblaas denkt men als vanzelf aan Joh. 3 : 8. De wind uit den hemel moet wijzen op den Geest uit den hemel. De Geest zelf is niet waarneembaar, de wind bedoelt aan te geven, dat de Geest kwam. Dat leidt tot de vraag, kunnen ook soms de andere gebeurtenissen hetzelfde karakter dragen? Kunnen ze ook moeten dienen om het op zichzelf niet waar te nemen komen des Geestes bekend te maken? Naast een waarneming door het gehoor, staat een door het oog (*ὤφθησαν*, vgl. ook vs. 33 *ziet en hoort*). Glossen, die verschenen of gezien werden, moeten *tongen* zijn geweest. Wat nu verder van die tongen gezegd wordt, is bijna niet met zekerheid te verklaren. Leken het vuurtongen te zijn, zonder dat ze het waren, m. a. w. gaven ze dus licht? Of is de bedoeling, dat ze zich (aan hun top)

---

[1]) Van veel beteekenis is ook Hd. 11 : 15, waar uitdrukkelijk *τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον* staat. Deze plaats komt later ter sprake.

verdeelden als vlammen? Of moet het verdeelen, zóó worden verstaan, dat de tongen samen zichtbaar werden en zich toen verdeelden over de discipelen? Letten we op ὤφθησαν, dan zal het *als van vuur* wel moeten aanduiden, dat ze van vuur leken te zijn. Wanneer eerst διαμεριζόμεναι γλῶσσαι is neergeschreven en straks het enkelvoud ἐκάθισεν volgt, schijnt dat aldus te moeten worden opgevat, dat in het vertrek, waar de discipelen zaten, tongen verschenen eerst bijeen, doch zich zóó verdeelend, dat er één kwam op het hoofd van elken discipel. Als vanzelf wordt dit verschijnsel in het nauwste verband gebracht met de ἕτεραι γλῶσσαι, waardoor de discipelen begonnen te spreken. Stond bij γλῶσσα in vs. 3 de beteekenis tong het meest op den voorgrond, dan zullen we dit toch ook in vs. 4 moeten vasthouden. Ἕτερος is in het N. T. niet meer zoo beslist de andere van twee. Het is dus te kras, als we uit ἑτέραις afleiden, dat het hier gaat om tweeërlei sprekende tong, de gewone en de nieuwe, maar wel mag gezegd, dat de apostelen door den Geest ontvingen een anders sprekende tong. Van den Geest, want de anders sprekende tong moest worden in verband gebracht met de tong op het hoofd en zooals de wind aan den Geest herinnerde, zoo ook het vuur, Matth. 3 : 11. De vraag, die we boven stelden, mag dan ook bevestigend worden beantwoord. De Heilige Geest is onzichtbaar, en niet alleen de wind, maar ook het spreken met andere tongen moest aanduiden, dat Hij was gekomen. Zou op zichzelf dit spreken nog geen getuigenis zijn, het werd het onwillekeurig door de vuurtong op het hoofd. En zoo hebben dan ook de discipelen begrepen, wat Lukas later aldus weergaf: ze spraken, zooals de Geest hun gaf uit te spreken.

We zijn dus nu zoover, dat we weten, om de discipelen te doen zien, dat de Heilige Geest was gekomen, deed Hij hen anders spreken. De vraag is, kunnen we uit het verband over dit „anders spreken" ook nog iets meer te weten komen.

Allereerst dient opgemerkt, dat het niet kan gaan om

een ambtelijke gave der apostelen. *Allen*, die tegenwoordig waren, werden met den H. G. vervuld en spraken anders. Verder dient op *λαλεῖν* gelet. *Λαλεῖν* vestigt minder dan *λέγειν* de aandacht op den inhoud en wijst meer naar het enkele geluid geven. Dat kan aanduiden, dat niet zoozeer, wat gezegd werd, van beteekenis was, maar het feit van het spreken. Hetgeen weer volkomen verklaarbaar is, indien metterdaad het feit van het spreken bewijs is van het komen des Geestes. Van een anderen inhoud was tot dusver even weinig sprake als van een andere taal in den vollen zin van dit laatste woord.

We hooren nu verder, welken indruk dat spreken op anderen maakte. Vs. 5 brengt ons bij de Joden uit verschillende streken, die te Jeruzalem waren komen wonen. Men kan hier bezwaarlijk aan feestgangers denken, *ἦσαν κατοικοῦντες* drukt veeleer het voortdurend wonen uit. Het is alleen een inleiding, die vs. 8 vlgg. verklaart. De menigte uit vs. 6 bestond dan ook zeker niet alleen uit de vs. 5 bedoelde Joden, maar uit allerlei soort van volk, dat te Jeruzalem verbleef op dat oogenblik: geboren Jeruzalemmers, later ingekomen Hellenisten, feestgangers. Zij hooren de *φωνή*, blijkbaar het vs. 2 bedoelde geluid, stroomen naar de plaats, waar de stem weerklonk en bemerken daar het *λαλεῖν* der discipelen, waarover ze verbaasd staan. *Διάλεκτος* is niet, wat wij dialekt noemen, het is taal, gelijk wij dat woord thans bezigen, dus taal afgedacht van de tong. „Eigen taal" wil dus zeggen, dat de discipelen niet maar spraken op de manier van hun hoorders, maar zeer bepaald dezelfde taal. Welke taal is dat nu geweest? In vs. 9 volgt een breede opsomming van volken. Het is evenwel niet mogelijk, dat de apostelen de talen van al de genoemde volken spraken. Waarlijk niet alleen, omdat op die wijze een niet te ontwarren dooreenpraten van allerlei talen zou zijn ontstaan. In de eerste plaats zou zulk een spreken in vele talen geheel onnoodig zijn geweest. Al de hier genoemde volken verstonden — een heel enkele uitzondering misschien daargelaten — Grieksch of Arameesch, de twee

ook te Jeruzalem gangbare talen. Was het de bedoeling, geweest al die hoorders te bereiken, dan was het voldoende geweest òf Grieksch òf Arameesch of beide te spreken. Maar dat geschiedde er niet. In Grieksch of Arameesch had niemand iets bijzonders gehoord en 't is wel iets buitengewoons. Dit komt dan ook weer geheel overeen, met wat we boven vonden. Het ging er niet om, om allen te bereiken, maar om buitengewone klanken te doen hooren als bewijs voor de uitstorting des Geestes. Vervolgens dient te worden opgemerkt, dat onder de opgesomde woonplaatsen ook Judea voorkomt. Daar woonden Joden. Ook die Joden hooren spreken met andere tong en toch ook weer in de taal, waarin ze geboren waren en zij staan verbaasd. Men bedenke nog, dat het blijkens vs. 5 gaat over te Jeruzalem verblijvende Joden, die zich daar konden bewegen, verstaan werden en zich verstaanbaar konden maken. Terwijl eindelijk wel van het allergrootste belang is, dat het spreken der discipelen volstrekt niet bij allen denzelfden indruk wekt. De vrome Joden (vs. 5) hooren de groote werken Gods verkondigen, anderen daarentegen hooren dronkemanspraat.

Al deze elementen komen niet tot hun recht, als we hier denken aan een spreken in vreemde talen. Dat is noch een spreken met andere tong, noch een teeken van de uitstorting des Geestes, noch te rijmen, met wat er staat over de bewoners van Judea, noch te houden voor dronkemanstaal. Om nu van andere dingen niet meer te spreken. Er kan alleen gedacht worden aan een bijzondere door den Heiligen Geest gegeven wijze om de groote daden Gods te verkondigen. De discipelen spraken anders dan gewoonlijk. En een deel van het gehoor verstond dat. Merkwaardig is zeker, dat in dit verband driemaal van „*hooren*" sprake is. Dat dit hooren niet aan allen ten deel valt, bewijst, dat God dubbel werk deed, Hij werkte bij sprekers en bij hoorders.

Nog één vraag blijft over. Is de gegeven verklaring wel te rijmen met *ἐν ᾗ ἐγεννήθημεν* en met *ταῖς ἡμετέραις γλώσσαις*?

We gelooven van wel. Het is buitengewoon moeilijk om uit te maken, wat de verspreide Joden het gemakkelijkst spraken. De meesten zeker Grieksch. Met de proselyten van de genoemde volken stond het niet anders. Maar men weet, dat er dialektverschillen waren, niet van veel beteekenis, maar toch wel zoo groot, dat het voor 't minst aan de uitspraak te hooren was, uit welke streek iemand kwam. Nu is het niet waarschijnlijk, dat het „in welke wij geboren zijn" ziet op het wegnemen van het dialektverschil. Maar ook om vs. 13 kan het toch weer niet zijn een spreken in de talen der volken. Er blijft niets anders over, dan de boven gegeven verklaring aldus uit te breiden: God maakte, dat de hoorders de discipelen hoorden spreken op de manier, die dien hoorders het meest vertrouwd was. Naast het spreekwonder komt een hoorwonder.

Vatten we het tot dusver gevondene samen. De apostelen spraken anders dan gewoonlijk als teeken van de uitstorting des Geestes. En het teeken heeft geholpen, want men vraagt: wat is dit toch ? vs. 12. Het spreken bestond in een uiten van klanken, voor den oningewijde niet te begrijpen. Ook Petrus zelf zegt niet, dat de klanken niet vreemd zijn, wijst alleen de beschuldiging van dronkenschap terug, vs. 15. De ingewijden hooren spreken over de groote daden Gods. In verband met een en ander dient zoo beslist mogelijk te worden gehandhaafd, dat het in Hd. 2 gaat om een *bijzonder later niet herhaald* verschijnsel, omdat het in het nauwste verband staat met de uitstorting van den Geest.

Nog over eenige andere plaatsen uit Hd. dient gesproken. Hd. 10 : 46 is een plaats van veel belang. Dat de Heilige Geest aan de heidenen is geschonken, wordt afgeleid uit het *γλῶσσαις λαλεῖν*. Immers er staat uitdrukkelijk: *want* zij hoorden. Dit klemt te meer, omdat de Joden-christenen hier te Caesarea iets dergelijks niet hadden verwacht. Deze plaats leert dus wel, dat het spreken met of in glossen het teeken is van het komen des Geestes. *Μεγαλυνόντων* herinnert aan 2 : 11. Nu mag niet vergeten, dat hier *ἑτέραις* ontbreekt. Toch kan dit

niet verhinderen aan te nemen, dat we hier geheel hetzelfde verschijnsel hebben als op den Pinksterdag. De heiden-christenen hebben den Heiligen Geest ontvangen, *gelijk als ook wij*, zegt Petrus, vgl. nog Hd. 11 : 15. Wordt dit uit de begeleidende verschijnselen afgeleid, dan moeten uit den aard der zaak die verschijnselen dezelfde zijn geweest. Wanneer *ἑτέραις* ontbreekt, kan dat alleen zijn, omdat voor Lukas *γλώσσαις λαλεῖν* een soort technische term was, alleen in Hd. 2 achtte hij het noodig het verschijnsel door *ἑτέραις* te verduidelijken, want daar heeft, als we zagen, *ἑτέραις* de beteekenis, dat de tong anders werkte dan gewoonlijk. *Γλῶσσα* zonder meer zou daar onduidelijk zijn. Feitelijk heeft dus *γλῶσσα* Hd. 10 : 46 een ietwat andere beteekenis dan Hd. 2, in Hd. 2 staat meer de tong als sprekend orgaan op den voorgrond, Hd. 10 de klanken, die van de tong komen. Bezwaarlijk kan dit niet zijn, daar *γλῶσσα* beide beteekenissen toelaat. Nog zij opgemerkt, dat uit de gelijkstelling van Hd. 10 : 46 met Hd. 2 : 4 een nieuw bewijs volgt voor de meening, dat Hd. 2 : 4 het *γλώσσαις λαλεῖν* teeken bedoelt te zijn van het komen des Geestes.

Een zelfde karakter als Hd. 10 : 46 draagt Hd. 19 : 6. De Heilige Geest komt hier op de door Paulus onderrichte discipelen van Johannes. Hoewel het er thans niet uitdrukkelijk bijstaat en de geheele gebeurtenis slechts uitermate kort wordt beschreven, blijkt toch genoegzaam in verband met het vroeger gebeurde, dat Lukas wil aangeven, hoe het spreken in glossen en de profetie als gaven des Geestes de aanwezigheid des Geestes, het komen van den Geest moeten verkondigen.

Zoo zagen we — dus mogen we thans samenvatten — dat tweemaal, als een nieuwe kring binnen het bereik der prediking komt, eerst de heidenen, dan de discipelen van Johannes, het komen van den Geest gepaard gaat met het spreken in glossen. Juist in zulke gevallen was een bijzonder teeken noodig, omdat men zou kunnen verwachten, dat de Geest er niet was. Er is eenige reden om te ver-

moeden, dat ook Hd. 4 : 31 en Hd. 8 : 17, het spreken in glossen is voorgekomen. In elk geval zijn er toen ook bijzondere teekenen geweest. De eerste maal om te toonen, dat de Geest *bleef* wonen in de gemeente, in het tweede geval, wijl een nieuwe kring, de Samaritanen het evangelie had aangenomen. Het blijft echter mogelijk, dat er andere teekenen geweest zijn, waarvoor dan m.n. de profetie in aanmerking zou komen.

We kunnen dus zeggen, dat in Hd. *γλῶσσαις λαλεῖν* steeds is het door den Heiligen Geest gewerkte teeken, dat de aanwezigheid des Geestes moet leeren. Het komt voor op den Pinksterdag en voorts bij bepaalde gelegenheden. Het is dus zeer zeker iets bijzonders, waarvan we niet mogen verwachten, dat het zich in later tijd zal herhalen, juist, omdat de gelegenheden, waarbij het voorkwam, zich niet *kunnen* herhalen. Alleen Hd. 2 geeft ons eenige aanwijzigingen omtrent het karakter van het verschijnsel.

Wanneer we nu overgaan tot de behandeling van 1 Kor. 12—14, nemen we deze hoofdstukken eerst voor zichzelf, dus geheel los, van hetgeen we vonden over Hd. 2 etc., om dan daarna te zien, in hoever van overeenstemming of verschil kan gesproken. Trouwens, dat is reeds daarom noodzakelijk, omdat ieder dadelijk ziet, dat opzet en uitgangspunt bij Paulus een ander is dan in Hd. 2. Geheel afgezien van de vraag naar het geslacht van *πνευματικῶν*, die we op dit oogenblik niet behoeven te beantwoorden, blijkt onmiddellijk, hoe Paulus niet spreekt over iets, dat alleen bij bepaalde zeer buitengewone gelegenheden is voorgekomen, maar over een gave, die doorloopend in de gemeente voorkwam. Er was te Korinthe misverstand inzake de geestelijke gaven, bepaald in zake het spreken in glossen. En Paulus gaat een verklaring geven, waarbij hij uitgaat van het algemeene. Sommigen willen 1 Kor. 12 : 3 reeds aan glossolalie denken. Mij lijkt dat onwaarschijnlijk. In de eerste plaats, omdat *ἐν πνεύματι θεοῦ λαλεῖν* veel algemeener is dan *γλώσσαις λαλεῖν* en evengoed op de profetie als op de glossolalie kan zien, vervolgens, omdat Paulus hier voor ieder begrijpelijke uitroepen

vermeldt en de glossolalie juist onverstaanbare deed hooren. Beter zal het zijn 1 Kor. 12 : 3 te denken aan een door den Geest gewerkte terstond duidelijke uitroep. Waar dan naast staat een Satanische inspiratie, die zich van sommigen had weten meester te maken, gelijk het nog voorkomt, dat vrome menschen in hun ijlen de schrikkelijkste woorden spreken. Uit vs. 4 willen we thans alleen afleiden, dat al de gaven, waarom het hier gaat, ook de glossolalie gewerkt worden door één en denzelfden Geest. Dat zet Paulus voorop, juist omdat hij straks moet zeggen, dat in de rij der gaven de glossolalie niet de eerste plaats mag innemen.

Van meer belang voor ons onderwerp is vs. 7. Al de werkingen des Geestes in het voorafgaande opgesomd worden daar saamgevat onder *ἡ φανέρωσις* de openbaring. De Heilige Geest openbaart zich dus op verschillende wijzen, en die openbaringen doen o. m. zien, dat Hij er is. Dat ligt ook in het volgende *πρὸς τὸ συμφέρον*. Want dat nut is juist, als nog nader zal blijken, niet het minst, dat de openbaring de aanwezigheid des Geestes predikt.

In de uitdrukking *φανέρωσις τοῦ πνεύματος* moet blijkens het verband *πνεῦμα* zien op den Heiligen Geest en *πνεύματος* moge gen. subj. of obj. zijn (de Geest brengt aan het licht of treedt aan het licht, wijl Hij aan het licht gebracht wordt), de zaak blijft er dezelfde om. Vs. 10 vinden we de uitdrukking *γένη γλωσσῶν* naast *ἑρμενεία γλωσσῶν*. We beginnen glosse weer te nemen in de oorspronkelijke beteekenis tong-taal. Dat iemand verschillende soorten van tongen heeft, is onmogelijk en evenmin behoeft een tong verklaring. Daaruit blijkt, dat de beteekenis: het door de tong gesproken woord, op den voorgrond treedt. Maar als er nu van vertolking sprake is, volgt daaruit, dat het niet gaat om het gewone door de tong gesproken woord. Paulus zegt dus hier, dat de Heilige Geest als bijzondere gave aan deze en gene verleent de macht om met zijn tong verschillende ongewone woorden te spreken, die een ander kan vertolken. Die verschillende soorten worden noch hier, noch later door Paulus verklaard.

Het meest waarschijnlijk lijkt me, dat *γένος* hier den zelfden dienst doet als *ἕτερος* Hd. 2. Zooals Lukas de eerste maal, dat hij over het bijzondere door den Geest gewerkte verschijnsel sprak, door *ἕτερος* aanduidde, dat de apostelen behalve hun gewone woorden, die ze toch ook door inspiratie des Geestes spraken, thans andere uitten, zoo drukt Paulus in zijn opsomming van de gaven des Geestes door *γένη* uit, dat er menschen zijn, die behalve op de gewone ook nog op bijzondere wijze, hun tong kunnen gebruiken door den Geest. Naast de profetie de glossolalie. 12 : 10 moet het tweede *γλωσσῶν* vanzelf op het onmiddellijk voorafgaande *γλωσσῶν* zien. Misverstand is hier buitengesloten. Wel vinden 12 : 28, waar Paulus weer een opsomming der gaven geeft, op nieuw *γένη γλωσσῶν*. Dat is volkomen begrijpelijk. Later gebruikt de apostel deze uitdrukking niet meer. Slechts de eerste malen om de zaak als in te leiden. Daarmee wordt *γλῶσσα* ook voor Paulus technische term [1]), waartoe het woord zich door zijn eigenaardige beteekenis uitnemend leende. Ook de *ἑρμηνεία*, de bijzondere door den Geest geschonken vertolking is van groote beteekenis. We leeren er het verschijnsel der glossolalie eenigermate door kennen. Immers er kan uit worden opgemaakt, dat de glossolaal dingen sprak, die een goeden zin hadden en geen wartaal uitte, wat trouwens wel van zelf spreekt, omdat het gaat om een gave des Geestes. Het eigenaardige kenmerk was echter, dat de glossolalie niet was te verstaan. De glossolaal zelf begreep het wel (14 : 4), maar had niet altijd de gave het voor anderen begrijpelijk te maken. Daartoe behoorde weer een bijzondere gave. Vraagt men, waarin dan het *σύμφερον* (vs. 7) bestond, dan zal moeten geantwoord in de persoonlijke stichting van den glossolaal. Hij besefte opnieuw den Geest van God te hebben ontvangen. Uitwendig bezien maakte dus de glossolalie den indruk van het uiten van onbegrijpelijke klanken, waarbij echter de leden der gemeente

[1]) Dit mag te meer gezegd, omdat Paulus behalve driemaal in een citaat *γλῶσσα* uitsluitend bezigt van de glossolalie of althans in verband daarmee.

wel hebben zullen gemerkt of geweten, dat ze geschiedde door den Geest.

Over de nieuwe opsomming der gaven 12 : 28 met *γένη γλωσσῶν* werd reeds gesproken. Vs. 30 zegt voor ons doel, wat reeds uit vs. 10 kon worden afgeleid, dat slechts enkelen de gave van glossolalie en vertolking ontvingen. Van beteekenis is het, dat ook hier de glossolalie met haar verklaring achteraan komen en dat Paulus onderscheid makend in de gaven (vs. 31), de liefde boven alle stelt.

Boven werd gezegd, dat voor Paulus *γλῶσσα* vrijwel technische term is, want dat hij dit woord alleen in dit verband en van de glossolalie gebruikt. De vraag is, kan dit met het oog op 13 : 1 wel worden gehandhaafd. We gelooven van wel. Paulus spreekt hier geheel hypothetisch. Hij zegt niet, dat alle menschen of ook de engelen glossolalen zijn, stelt alleen de mogelijkheid zoo ruim als 't kan[1]): neem eens aan, dat alle menschen en alle engelen glossolalen waren en dat ik me van hun glossen kon bedienen. Dat echter wel degelijk de glossolalie als Geestesgave is bedoeld, volgt uit vs. 2, waar we een soortgelijke uitspraak over de profetie vinden. Het lidwoord vóór *γλώσσαις* levert geen bezwaar, het duidt aan het bepaalde onder engelen en menschen mogelijk gedachte geheel van glossen. Verder leeren we hier, dat glossolalie mogelijk is zonder liefde. Doch ook dit schijnt niet zóó te zijn bedoeld, dat de apostel meent: de Geestesgave der glossolalie kan zelfs bij zulken voorkomen, die alle ware Christelijke liefde missen, doch weer hypothetisch, en dan alleen om de groote waarde der liefde te doen uitkomen.

Van beteekenis is ook vs. 8. De glossolalie zal eens ophouden. Daaruit mag wel worden afgeleid, dat de meening van Joh. Weiss e.a., die in de glossolalie hemeltaal willen zien, onjuist is. Hemeltaal houdt niet op, zal veeleer straks, als het volmaakte nadert, tot haar volle recht komen.

---

[1]) Bachmann, ad locum meent in verband met Jes. 6 : 3; Ps. 103 : 20; 148 : 23; Lk. 2 : 13; Op. 5 : 11; 7 : 11 een glossolalie der engelen te kunnen aannemen.

Het heele verband verbiedt *παύσονται* te nemen van een ophouden in den tijd. De bedoeling is niet, nu in onze dagen nog glossolalie, straks in een volgende periode niet meer, maar glossolalie hoort tot de dingen van dezen tijd, die samenhangen met het *ἐκ μέρους*. De glossolalie is een middel, dat Gods Geest thans gebruikt, maar dat in den hemel niet meer noodig zal zijn. We herinneren ons, dat we reeds vroeger lazen, hoe de glossolalie was *φανέρωσις τοῦ πνεύματος*, iets, wat boven kan ontbreken.

Het meeste over de glossolalie vernemen we uit hoofdstuk 14. Al dadelijk hooren we, dat men naar de Geestesgaven, ook naar de glossolalie dus, staan kan, als reeds 12 : 31 bleek. Hoe, vermeldt Paulus niet. We verbinden hiermee vs. 27 vlg. en vs. 39. Uit al deze verzen blijkt, dat men een zekere macht had over de charismata. Dit behoeft niet in strijd te zijn met vs. 11. Een toelichting geeft wel 1 Thess. 5 : 19 en 20, geheel afgezien van de vraag, of vs. 19 van de glossolalie mag genomen. Paulus leert, dat de Heilige Geest den geest van den geloovige omzet, stempelt, doordringt, zoodat de geloovige een nieuw pneuma heeft. Dat nieuwe pneuma is drager van de gaven des Geestes en over dat nieuwe pneuma beschikt het ik. Verder, hoe meer de geloovige wandelt in de wegen des Heeren, hoe meer de zegeningen des Geestes voor zijn bewustzijn gaan leven, hoe meer hij er aan heeft. Dat hangt samen met de Rom. 7 beschreven strijd. Hiermee is volstrekt niet alles opgelost, maar toch wel eenigermate verduidelijkt, hoe er kan zijn een toenemen in en een heerschen over *geschonken* gaven van den Heiligen Geest.

Vs. 2 treft ons de uitdrukking *γλώσσῃ* in het enkelvoud. Het technisch gebruik valt daarbij op. Overigens zal Paulus door dit enk. niet anders willen doen, dan het éène geval noemen. *Λαλεῖν γλώσσαις* is het kunnen spreken met glossen in het algemeen, *λαλεῖν γλώσσῃ* is het één bepaalde maal doen. Wie dat doet, spreekt tot God, d.i. tot eer van God. De menschen hebben er niet aan, voor hen zijn het geheimenissen. Ze hooren wel klanken, maar geen

woorden. Hier blijkt opnieuw, dat de glossolalie bestond in het uiten van voor niet ingewijden onverstaanbare klanken, wier eigenlijke beteekenis was het verheffen van Gods naam. Vs. 4 leert, dat de glossolaal die klanken zelf wel begreep en er iets aan had. Hij ontlastte in de glossolalie zijn gemoed door God te loven en dat versterkte hem. Daarom stelt Paulus de glossolalie hoog en zou hij wel willen, dat allen deze gave hadden, maar van zelf acht Paulus, die steeds het belang van de gemeente op het oog had, de profetie van meer beteekenis. Of er moest een zijn, die de in glossolalie gesproken woorden voor de gemeente verklaarde. Men zou kunnen zeggen: de verklaarde glossolalie wordt profetie. Het wil me echter voorkomen, dat uit vs. 4 en 5 nog meer moet worden afgeleid. De glossolaal had niet *eo ipso* de macht aan anderen de glossolalie te verklaren. Dat wijst er op, dat de woorden slechts tot op zekere hoogte door zijn bewustzijn gingen (vgl. trouwens vs. 14). Het best kan dit worden verklaard, als we aannemen, dat de glossolaal er zich wel van bewust was, dat hij God loofde, maar niet wist, in welke woorden hij het deed. Indien dit nu zoo is, dan leeren, we hier 12 : 7 verstaan, want het *οἰκοδομεῖσθαι* moet dan wel daarin bestaan, dat de glossolaal er zich opnieuw van bewust werd de gave des Geestes te bezitten, waarvoor hij te gelijker tijd God dankt. Verder wijst ons dit weer in de richting, dat we bij de glossolalie meer op het feit als zoodanig, dan op wat er gesproken werd, hebben te letten. Juist daardoor onderscheidt zich de glossolalie van de profetie.

In vs. 6 gaat Paulus dit nu nader toelichten aan zijn eigen werkzaamheid te Korinthe. Hij bezat zelf de gave der glossolalie meer dan de Korinthiers 14 : 18. Maar wat was er van het zendingswerk terecht gekomen, als Paulus te Korinthe in glossen had gesproken? De apostel had dus zelf de macht over de glossolalie, die hij anderen aanprees. Overigens blijkt ook hier weer sterk, dat de glossolalie moet hebben bestaan in het uiten van onver-

staanbare klanken. Van beteekenis is nog de tegenstelling tusschen glossolalie en openbaring, waardoor opnieuw aan den dag komt, dat het bij de glossolalie meer om den vorm dan om den inhoud gaat, maar ook, dat zij niet is een eerst bekend maken en daarna spreken, maar een rechtstreeks bewogen worden van de tong, waarheen trouwens ook het woord *γλῶσσα* wijst.

Paulus gaat nu door enkele beelden nader toelichten, dat een onduidelijk geluid van geenerlei waarde is, evenmin een onduidelijk spreken. In vs. 9 komt weer eens aan den dag, in hoe ruimen zin *γλῶσσα* kan worden gebezigd. Het staat hier naast *λόγος*, zoodat zeker meer de aandacht op het orgaan, dan op het gesprokene wordt gevestigd. Anderzijds blijkt, dat toch de sprekende tong is bedoeld en daar het verband wijst naar de glossentaal, is *γλῶσσα* hier wel in een andere nuance, maar toch ten slotte weer van de glossolalie gebruikt. We zouden misschien het best den zin weergeven door te omschrijven: als gij in uw glossolalie u niet verstaanbaar uitdrukt, waarbij dan ondersteld wordt: en zoo is het immers! Welnu woorden, klanken baten niet, tenzij hun *δύναμις* wordt gekend.

Vs. 13 biedt ons een nadere toelichting van vs. 1. Men moet en kan de gaven nastreven. Zoo heeft bepaald de glossolaal te bidden om de gave der vertolking.

Dan krijgen we een nieuwe tegenstelling, het verstand is onvruchtbaar, als de geest aanbidt in glossolalie. We merken op, dat ook hier blijkt, hoe de glossolalie vooral de lofverheffing Gods bedoelde en dat de glossolaal zelf het gesprokene niet verstandelijk kon verwerken, dus ook niet uitleggen.

Ook in het volgende vers hebben we een tegenstelling. Het gewone is, dat de *νοῦς*, het verstand denkt, overweegt en de tong spreekt[1]). Maar, zoo hooren we thans, dit is niet het geval bij de glossolalie. Wanneer de apostel eens

---

Moulton en Milligan *Vocabulary of the Greek Testament* sub voce *γλῶσσα*: *Syll* 808 (Corcyra) *Σιλανοῦ τὸν νόον καὶ τὰν γλῶσσαν τουτεῖ* (n.l. dit looden vloektafeltje) *καταγράφω*.

een keer (*γλώσσῃ*) glossolalisch bidt, staat zijn verstand daar buiten. Toch bidt zijn *πνεῦμα*, zijn hooger, geestelijk leven. Er is een waarachtig gebed, maar dat is niet ontstaan door nadenken. Het is een impulsieve handeling, men weet, dat men God looft, maar niet zóó, dat de woorden, waarin men het doet, leven in het bewustzijn. Geheel dezelfde gedachte dus als vs. 13, waarop volkomen begrijpelijk volgt, dat het bidden en psalmzingen in den geest zijn waarde heeft, maar dat dit toch ook met het verstand moet geschieden, inzonderheid dan, wanneer het een hardop bidden of danken is in anderer tegenwoordigheid, want dan moeten anderen er iets aan hebben, ze moeten mee kunnen bidden en loven. Ook in deze verzen zien we, dat in de glossolalie niet om iets gebeden wordt, — het ware ook wel ondenkbaar, dat dit zou geschieden, zonder dat het verstand er aan meewerkte — maar dat ze zich richt op de verheerlijking Gods. En daarom is het van beteekenis, als ook de *ἰδιωτής*, de (van de glossolalie) niet deskundige (vgl. 2 Kor. 11 : 6), gelijk er natuurlijk meer dan een in de vergadering tegenwoordig was, want niet allen hadden alle gaven, door een *amen* zijn instemming kan betuigen en dus wordt gesticht. Maar dat is alleen mogelijk, als zulk een niet-deskundige het gehoorde verstaat.

Een zeer moeilijk gedeelte is vs. 20 vlgg. Vs. 21 kan zien op Deut. 28 : 49, op Jes. 28 : 11 en 12 of op beide plaatsen. De zin van die twee plaatsen is in elk geval, dat God over het zondige Israël straf zal brengen door de handen van een volk, dat een andere taal spreekt, maar Israël zal niet hooren. De groote vraag is, wat heeft dat met de glossolalie te maken? Het aanknoopingspunt ligt ongetwijfeld in de onverstaanbare klanken. En de meest waarschijnlijke beantwoording van de vraag is deze: zooals een volk met een vreemde taal pas komt, als het noodig is om Israël te straffen, maar zonder resultaat, zoo komt ook de glossolalie pas in de tweede plaats aan de orde, waar iets anders, in casu de profetie niet baat, maar het is de vraag, of de glossolalie baten zal. Nu moet men wel

verstaan, dat Paulus hier handelt, niet over wat de glossolalie doet voor den glossolaal zelf, maar over haar beteekenis voor anderen. Welnu geloovige niet-glossolalen hebben de glossolalie niet noodig, zij zijn zonder dat wel overtuigd van het wonen van den Geest in de gemeente, zij hebben immers de profetie, die door haar inhoud voor ieder geloovige bewijst van den Geest te komen. Maar dat teeken spreekt ongeloovigen niet toe, zij hooren wel de woorden en die woorden kunnen hun ook wel ten zegen zijn (vs. 24 en 25), maar zij hooren er niet dadelijk in, dat de Geest werkt in de gemeente. Dat hooren ze wel in de glossolalie, maar die behoeft daarom nog niet ten zegen te zijn, het kon zijn, dat ze toch niet hooren, doordat ze in de glossolalie niet ontdekten de werking van den Geest van God, maar van een of anderen boozen geest en zich daarom afkeeren met een: gij raast, waarbij men zich herinnere de opvatting der ouden van de krankzinnigheid. Zoo kan dus de glossolalie wel beteekenis hebben, maar in elk geval staat de profetie, die èn den geloovigen teeken is èn de ongeloovigen overtuigt, hooger. Daarom is de slotsom weer dezelfde als boven: nut voor anderen is er van de glossolalie weinig te wachten. De inleidende vermaning (vs. 20) wil dan ook eigenlijk zeggen: broeders, laat het niet zoover komen, dat de glossolalie noodig kan zijn voor de gemeente. Toch eert Paulus onder dat alles de glossolalie nog wel waarlijk als gave des Geestes. Ook uit de vergaderingen der gemeente wil hij haar niet geheel weren. Dat laat hij uitkomen in het herhaalde *πάντες* van vs. 23 en hij zal in vs. 26 vlg. aangeven, aan welke regels men zich dan dient te houden. Zien we wel, dan is voor de totaal-opvatting der glossolalie het nu besproken gedeelte niet het minst daarom van belang, omdat hier uitdrukkelijk wordt uitgesproken, dat ze *teeken* is. In verband met 12 : 7 moet dat wezen: teeken des Geestes. En deze verzen geven ons dan ook wel het recht om 14 : 4 te verklaren, als boven werd gedaan.

Het laatste deel van 1 Kor. 14 is, wat de glossolalie

betreft, gemakkelijk genoeg te verklaren. Vs. 26 laat wel zien, dat we gelijk hadden, toen boven het enkelvoud glosse werd genomen van het eenmaal, bij een bepaalde gelegenheid glossolaal zijn. Men merke op, dat weer de glossolalie en haar vertolking achteraan komen en dat het doel moet zijn stichting, dat wil praktisch zeggen: in de gemeente geen glossolalie, als de vertolker ontbreekt. Verder in elk geval niet te veel glossolalie in één samenkomst en niet meer dan één tegelijk aan het woord, daarbij steeds dezelfde (εἷς) vertolker, dus geen strijd over de juistheid der uitlegging, maar de eene charismatische uitlegging worde aanvaard. Voor de profeten stelt Paulus dan soortgelijke regels, waaruit we voor ons onderwerp alleen afleiden, dat Paulus zich wel bewust is door zijn voorschriften niet te kort te doen aan de gaven des Geestes (want zelfs de meest geprezene zullen zich onderwerpen) en dat er in het algemeen over de Geestesgaven een zekere macht was (beginnen, ophouden), vermoedelijk, omdat het πνεῦμα en het ik van den geloovige er over heerschten, b.v. in dien zin, dat men het wel moest doen, maar zelf het tijdstip kon bepalen.

Vs. 37 richt zich wel tegen den hoogmoed. Niemand verheffe zich op zijn gaven, maar ieder schikke zich nederig onder het door Paulus' pen gegeven gebod Gods. Kort en krachtig vat de apostel zijn standpunt aan het slot samen: zoekt de profetie, laat de glossolalie haar gang gaan, alles met orde!

Trachten we nu de glossolalie kort te omschrijven, zooals we haar vinden in 1 Kor. 12—14. Het is een spreken van vreemde klanken door de genadige werking van den Heiligen Geest. Niet een spreken in vreemde talen, want daarmee wordt de glossolalie vergeleken. Het verstand werkt niet mee, we hebben dus een spreken in een toestand van ekstase, maar waarover men toch een zekere zeggingschap had. En dat is mogelijk, omdat het pneuma van den geloovige het orgaan der glossolalie is. De glossolalie heeft zin, ze is een lofverheffing van God. Op die haar niet verstaan, maakt ze echter den indruk van wartaal.

Voor wie haar verstaat of die haar hoort verklaren, heeft ze nut, doordat hij kan instemmen met de dankzegging. Nut heeft ze altijd voor den glossolaal zelf, omdat ze hem bevestigt het bezit des Geestes. En dat de Geest in de gemeente woont, kan ze leeren ook aan niet-geloovigen. Het is waar, dat Paulus nergens uitdrukkelijk zegt, dat de glossolalie teeken is van de aanwezigheid des Geestes. Het komt ons echter voor, dat in ons betoog is uitgekomen, hoe alle door den apostel opgenoemde elementen goed tot hun recht komen bij deze verklaring niet alleen, maar dat ze ook geëischt wordt, als we de verschillende elementen met elkaar verbinden.

We hebben ons nu eerst af te vragen, is deze glossolalie, zooals Paulus haar ons hier teekent van blijvenden of van voorbijgaanden aard, kan ze nu nog in de gemeente voorkomen of niet. Die vraag kan teruggebracht worden tot deze andere, wat is de beteekenis van de door den apostel besproken charismata. Nu is er geen twijfel aan, of het charisma is voor Paulus steeds het buitengewone, hetgeen niet ieder heeft, vgl. ook 1 Kor. 7 : 7. Doch komt dat buitengewone nu altijd voor? Het antwoord moet beslist luiden neen, want 1 Kor. 12 : 28—30 stelt Paulus de charismata onder louter dingen, die alleen aan de apostolische Kerk eigen waren. Immers ook *διδάσκαλοι* moet hier wel zien op het buitengewone ambt, daar juist de gewone ambten niet worden opgesomd. Of die er destijds te Korinthe al waren, doet daarbij niets ter zake. Andere dingen wijzen in dezelfde richting. Behoorden de gaven des Geestes tot de gewone orde van het kerkelijk leven, dan zou men toch verwacht hebben, dat de apostelen er meer over hadden gehandeld. Nu staat het zóó, dat behoudens enkele aanduidingen, dat ook elders glossolalie zal zijn geweest [1]), Paulus er alleen in 1 Kor. breed over spreekt, en dat dan nog, omdat er op het stuk der glossolalie mis-

[1]) Daarvoor is aan de eene zijde 1 Kor. 14 : 18 het sterkste bewijs, aan de andere zijde blijft het de vraag, of Paulus zelf ooit als glossolaal in een gemeente vergadering is opgetreden.

bruiken te Korinthe waren ingeslopen. Uit de Kerkgeschiedenis, waaruit we thans alleen vermelden, dat nog Celsus de glossolalie misschien heeft gekend en wel als een spreken van onverstaanbare klanken, is trouwens bekend genoeg, dat de Geestesgaven langzamerhand zijn opgehouden. In verband met een en ander mogen we dan ook wel zeggen, dat die gaven slechts beteekenis voor de Kerk hadden, zoolang de Kerk nog geen N. T. had. En het blijft merkwaardig, dat het ophouden dier gaven in de dagen van het Montanisme in tijd vrijwel samenvalt met den oudst aanwijsbaren kanon, dien van Muratori.

Hebben we in Hd. 2 hetzelfde verschijnsel als in 1 Kor. 12—14? Nu beide malen de hoofdtrekken wonderlijk gelijk zijn, zal men moeten zeggen: ja. Beide malen gaat het om een spreken in ongewone klanken door den Geest tot eer van God, waardoor het bezit des Geestes moet worden aangewezen. [1]) Toch is het goed ook op de verschilpunten te letten. Die verschilpunten zijn meer dan één, maar raken niet het hoofdpunt, want ze tasten noch het karakter der glossolalie aan als zijnde een spreken in onverstaanbare door den Geest gewerkte klanken, noch haar beteekenis, als dienende om het bezit van den Geest aan te duiden. We kunnen opnoemen: 1. op den Pinksterdag ontvangt de geheele gemeente de gave der glossolalie, te Korinthe enkelen. 2. Te Jeruzalem en elders schijnt de glossolalie alleen bij bepaalde gelegenheden te zijn voorgekomen, te Korinthe meer geregeld. Voor dit verschil kan ik geen reden opgeven. 3. Op den Pinksterdag bewerkt de Heilige Geest, dat de belanghebbenden de glossolalie verstaan, te Korinthe is vertolking noodig; dit punt hangt van zelf nauw met het vorige samen, gelijk daarmee ook in verband staat, dat door Paulus het *σύμφερον* op den voorgrond wordt geschoven. Geen eigenlijk verschil kan ik daarentegen vinden ten opzichte van het gebruik van *γλῶσσα*. Dat verschil is er alleen, als men eenzijdig let op *ἕτεραι*

---

[1]) Of van een bepaalde taal mag worden gesproken, blijft onzeker (Hd. 2:8, 1 Kor. 14:27).

γλῶσσαι. Laat men echter ἕτεραι γλῶσσαι parallel loopen met γένη γλωσσῶν en merkt men op, dat Hd. 10 : 46 γλῶσσαι in geheel den zelfden zin werd gebezigd als verder in 1 Kor. 12—14, dan kan niet van een onderscheid in beteekenis worden gesproken.

Na het bovenstaande kunnen we zeer kort zijn over de andere plaatsen in het N. T., waar de glossolalie is of kan zijn bedoeld. Zeker ziet op de glossolalie het γλώσσαις καιναῖς van Mk. 16 : 17, een plaats, die overigens geen nieuwe elementen ter verklaring biedt (καινός geeft dezelfde voorstelling als ἕτερος). Niet onmogelijk moet 1 Thess. 5 : 19 behalve van andere dingen, ook van de glossolalie worden genomen en dan hebben we daar een parallel van 1 Kor. 14 : 39. Andere teksten zijn niet met eenige zekerheid op de glossolalie te betrekken.

Vonden we als algemeene beteekenis van de glossolalie, dat ze het bezit des Heiligen Geestes moet waarborgen, dan wordt ook in verband daarmee begrijpelijk, dat ze allengs ophield en dat ze niet meer noodig is, wanneer elk Christen uit het N. T. lezen kan, dat het werk des Geestes ook uit de gewone vruchten kan worden gekend (Gal. 5 : 22).

Hiermee kan het exegetisch onderzoek eindigen. Voldoende is, naar we meenen aan den dag gekomen, dat de glossolalie, waarvan het N. T. ons spreekt, in later tijd niet kan worden verwacht. Voldoende ook, dat de beschrijving, die Lukas Hd. 2 en elders van de glossolalie geeft, in hoofdzaak met de teekening van Paulus overeenkomt, zoodat er geen reden is om aan te nemen, dat de schrijver van Hd. de glossolalie niet kende uit persoonlijke ervaring en er heel iets anders van heeft gemaakt.

Het woord is nu aan de godsdienstpsychologen. Zij hebben de verschijnselen van later tijd te onderzoeken en in verband, met wat ook elders voorkwam (Pythia etc.), na te gaan, hoe de menschelijke geest krachtens eigen aanleg de mogelijkheid bevat om onder de werking des Geestes tot glossolalie te komen. Terwijl daarna kan

worden onderzocht, in hoeverre, op welke wijze die latere verschijnselen zijn ontstaan onder den invloed van de N. T.-ische berichten (waarbij wellicht de verhouding van de valsche profetie tot de ware licht kan geven) en wat het uiterlijk betreft (ekstase, onverstaanbare klanken enz.) met de glossolalie in de eerste Kerk overeenkomen. Het Montanisme schijnt hier het oudste voorbeeld te leveren.

KRONIEK.

Profeteeren. — Johanna Breevoort. — Feminisme. De betere vrouw uit de oude school. — Academische wijsheid. — Practische ervaring. Een Christelijke Vrouwenbond. — „*De Vrouw* vrijgemaakt door den Zoon des menschen." — „*Het heilige te na.*" — Ons profeteeren stukwerk.

„En daarna zal het geschieden, dat Ik mijnen Geest zal uitgieten over alle vleesch, en uw zonen en uw dochteren zullen profeteeren; .... ja ook over de dienstknechten en over de dienstmaagden zal Ik in die dagen mijnen Geest uitgieten."

Dit woord uit Joël was de tekst van de eerste Pinksterprediking. En ook wij preeken daarover nog al eens op Pinksteren.

Maar o wee, als deze belofte nu ook werkelijkheid wordt, en onze zonen, onze dienstknechten, inderdaad beginnen te profeteeren; op hun jongelingsvereenigingen b.v. Want dat raakt soms kant noch wal. En wanneer ge Eldad en Medad dan zoo hoort profeteeren in het begin, dan zoudt ge soms wel eens met Jozua willen roepen: „Mijn heer Mozes! verbied hun!" Maar Mozes antwoordt: „Zijt gij voor mij ijverende? Och, of al het volk des Heeren profeten ware, dat de Heere zijn Geest over hen gave!"

En als onze dochteren, onze dienstmaagden inderdaad beginnen te profeteeren; op haar jongedochtersvereenigingen b.v. Dan wordt het nog erger. Want zij raken soms heelemaal de kluts kwijt.

En nu denk ik ook aan onze schrijfster: Johanna Breevoort. Deze dochter van christelijken huize was in letterlijken zin eertijds een dienstmaagd. Aan deze haar geringe afkomst herinner ik niet tot haar schande, maar tot haar eere, gelijk ook Frans Netscher dat deed in de karakterschets, die hij van haar gaf (*De Hollandsche Revue*, 1905, blz. 175).

Ja, Johanna Breevoort was indertijd een eerzame dienstbode. Als moederloos kind had ze tot haar tiende jaar de school bezocht. Daarna moest ze voor vader het huishouden doen. Toen kwam ook vader te overlijden, en moest ze onder vreemden gaan dienen.

En daar, in de keuken, als de vaten gewasschen waren, of 's avonds op haar meidenkamertje bij een nachtpitje, begon ze zich onledig te houden met lezen en schrijven. Stichtelijke tractaatjes, verhalen en verzen, inspireerden haar al spoedig, om ook zelve de pen ter hand te nemen en iets op papier te brengen. Zoo fabriceerde onze dienstbode schetsjes, novelletjes en zelfs gedichtjes.

Nu en dan zond ze zoo'n pennevrucht op aan den heer Hoogenbirk, redacteur van de rubriek *Voor Kinderen* in *De Heraut*. En af en toe plaatste hij iets van haar hand met een onderschrift, waarin hij haar aanmoedigingen of terechtwijzigingen gaf. En zelfs als zij reeds een jonge vrouw van een twintig jaar is, wordt zij in deze rubriek nog „ons vriendinnetje" genoemd; want haar kinderachtig handje en haar gebrekkige orthographie doen den heer Hoogenbirk vermoeden, dat zij nog maar een meisje is.

In haar gebrekkige taalkennis kwam echter spoedig verbetering, doordat een onderwijzer haar belangeloos eenig onderricht begon te geven. Inmiddels ging ze door met in haar keuken voor de pers te werken. Behalve eenige versjes, die van 1890 tot 1897 in *De Heraut* en in *Excelsior* het licht zagen, begon zij zich nu ook op het proza toe te leggen. In 1896 schreef ze een kinderverhaal, dat gepubliceerd werd in de *Amsterdamsche Kerkbode*.

Juist omstreeks dienzelfden tijd begon het te spoken in de vrouwenwereld. De talentvolle schrijfster van „*Miserere*", Jonkvrouw Anna de Savornin Lohman, was „*Vragensmoede*" geworden, en had gebroken met de christelijke levensbeschouwing. In een volgende novelle ontleedde zij psychologisch het wezen der vrouw en stelde zij devote liefde tot een bewonderden man, ook al wordt die niet beantwoord, als „*Het ééne Noodige*" voor.

Vervolgens verscheen van de hand van Mevrouw Goekoop-de Jong van Beek en Donk de feministische strekkingsroman „*Hilda van Suylenburg*". Dit was langen tijd *het* boek voor de vrouwenbeweging. Allerlei brochures pro en contra zagen nu het licht.

Het heugt me nog hoe ik, als jong student die vlugschriften lezende, heen en weer werd geslingerd. Las ik bij Marguèrite van Arkel: „Vrouwenemancipatie is het ontwaken der vrouw tot waarachtig geestelijk moederschap! want alle groote moeders waren de geëmancipeerden van haar tijd!" — dan gaf ik Smissaert toe: „Emancipatie moge, *zoo opgevat*, niets nieuws zijn, zoo oud als de wereld; zij is, *in dien zin*, het beste van alle tijden". Liet echter Mevrouw Goekoop-de Jong van Beek en Donk een van die geëmancipeerde vrouwen zeggen: „Als ik man was, zou ik niets door gehoorzaamheid wenschen te ontvangen, wat alleen uit liefde gegeven moet worden! O! het is een schande voor elk land, dat zulke artikels in zijn wetboek heeft" — dan stemde ik Pater Familias weer toe: „De betere vrouw uit de oude school heeft zij totaal genegeerd. Dat is revolutiebouw in de sociale, feministische literatuur".

En toen zocht ik van die „betere vrouw uit de oude school" iets meer te weten te komen.

Ik las Groen van Prinsterer, onzen grooten historievorscher.

Na van de groote *mannen* onzer historie te hebben gesproken, gaat hij aldus voort:

„Doch wat spreek ik, alsof er enkel groote Nederlandsche mannen, en niet ook groote Nederlandsche *vrouwen* waren geweest. Het is geene dappere Kenau Hasselaar, geene bevallige en smaakvolle Tesselschade, geene Grieksch en Latijn sprekende Anna Maria Schuurman, welke ik bedoel. Neen, er is eene andere, eene echt vrouwelijke grootheid, die niet op slagvelden, noch in raadzalen, noch in boekvertrekken wordt gezien, maar welker zegenrijke werking zich in de heilzaamste gevolgen openbaart, al heeft ze in de stilte gewerkt. Wie heeft liefde tot God, liefde tot christelijke deugd, in de harten der kinderen geplant? Wie heeft den eerbied voor het bijbelboek, dat kostbaarste huissieraad onzer godsdienstige vaders, ook in de aanzienlijkste geslachten, bewaard? Wie heeft de gemoedelijke plichtsbetrachting op de onwrikbaarste

gronden gevestigd? Wie heeft, bij al den vreemden invloed, de nationale deugd en het nationaal karakter staande gehouden? Dat zijn uwe verdiensten geweest, Nederlandsche Vrouwen! Dat was uwe grootheid, vooral van u, die daarin boven anderen uitgemunt, die de vermogens van uwen geest en de gaven van uw hart, meer dan andere, aan die edele vrouwenbestemming hebt ten koste gelegd. Weinig heeft Nederlands historie van uw kunnen melden, en uw schoonste lof is in dat gedwongen stilzwijgen vervat. Terwijl uw echtgenooten, terwijl uwe zonen het vijandelijke zwaard trotseerden of dobberden op eene verbolgene zee, bloeide, door uwe zorg, deugd en godsdienst en vaderlandsliefde en geluk in uw eerbiedwaardig binnenvertrek. Gij waart sieraden van uw huis, daarom zijt gij sieraden ook van uw Vaderland geweest!"

Aldus Groen in 1826 reeds.

En bijna gelijkluidend schrijft een der redacteurs van de Nederlandsche Stemmen — was het Da Costa? — tien jaren later:

„Wie waren het, die in Nederland liefde tot het Woord Gods, liefde tot de goddelijke waarheid, ook in de aanzienlijkste geslachten, in de harten der kinderen kweekten? De bekeering tot God als den grond van alle werkdadig geloofsleven deden kennen? Hare echtgenooten onder de grievendste verliezen en opofferingen wezen op hem, die Nederlands krachtig goud en overvloedig zilver was? Het waren zoovele Nederlandsche vrouwen, in wie de geest van Juliana van Stolberg — neen, de geest van God troonde en werkte, en wier schoonste lof het is, dat de Geschiedenis haren lof niet vermeldt."

Ook stak ik mijn licht op bij Bilderdijk, die aldus de roeping der vrouw bezong:

Wandel, dit is Vrouwenwerk,
Van uw woning naar de kerk,
Van de kerkbank weêr naar huis;
Maar schuw daden van gedruisch!
Ja, het is voorzeker goed,
Als men anderen bijstand doet,
Kranken oppast aan hun bed,
Armen uit hun kommer redt.
Doch ontzie de sterke geur,
Als zij uitslaat buiten deur;
Ze is gevaarlijk voor een Vrouw,
Hart en huwlijksplicht getrouw,
Die veel uitgaat, hoort en ziet,
Blijft gewis zich-zelve niet;
Maar eer 't iemand denkt of gist,
Raakt de rust der ziel vermist:
Langzaam neemt ze een plooitjen aan,
Dat er nooit weer uit zal gaan.

Dat kwam overeen met den stelregel, die Cats aan de vrouw voorschreef:

> Gy diensten van het huys, ick dingen van de straet

En dat hij dezen regel ook op de nog ongehuwde vrouw wilde zien toegepast, bewijzen deze woorden:

> En gy, ô teere maeght, leert even voor de jaren,
> Leert wat het huys vereyst, oock eerje komt te paren,
> Leert alle rijp beleyt, ook in uw jongen tijt,
> Leert wijf en moeder zijn, terwijl gy vrijster zijt.

Zoo begreep ik dan nu wel, dat de vrouw *huis*vrouw behoorde te zijn. Uit *„Huiskamer en Keuken"* van Professor Fabius diepte ik nu voorts veel wijsheid op. Trouwens, reeds eerder had ik van dezen Hoogleeraar gelezen *„Beschouwingen over het Huwelijk*, inzonderheid met betrekking tot de persoonlijke verhouding der echtgenooten onderling". Daaruit leerde ik: „De liefde kan voor het huwelijk nooit een hechte grondslag wezen". Deze stelling zette ik dan ook voorop bij mijn liefdesverklaring aan de uitverkorene mijns harten. Zij vond dat een vreemde stelling, evenals de paradox, die ik aan hetzelfde geschrift ontleend had: „Het niet-aandurven van het huwelijk zonder te weten of Lot dan wel Rachel onder den sluier is, toont op droeve wijze de gezonkenheid van ons bestaan; is een brevet van onvermogen, waaruit grooter schande spreekt dan uit den leegen buidel".

Van mijn leegen buidel maakte ik aan mijn meisje geen geheim; maar evenmin van de omstandigheid, dat ik geen huwelijk durfde aangaan, zonder te weten, welk bruidje ik kreeg. Enfin, met dit dubbel brevet van mijn onvermogen nam ze genoegen; en de verloving ging door.

En begrijpende dat in ons huisgezin ons staatkundig leven wortelde, lazen we nu samen Kuypers *„Antirevolutionair ook in uw huisgezin"*. En opeens voelde mijn meisje zich politiek bijgewerkt, toen ze inzag, dat de Overheid vader en de Staten-Generaal moeder is in den Staat.

Wijders voeren we voort en lazen *Voortvaren* van Professor Fabius, inzonderheid het hoofdstuk over *Man en*

Vrouw. De studie daarin gemaakt o. a. van de hand der vrouw ging ik, als we samen op de canapé zaten, practisch controleeren. En nu bleek me inderdaad, dat de wijsvinger van de vrouw langer is dan de ringvinger, en dat dit aan de hand een slanken vorm geeft. Ook gaf het me een zekere geruststelling in „Voortvaren" te lezen, dat het uiterlijke schoon van den man voor de vrouw minder op den voorgrond treedt· En mijn meisje vond grooten troost in wat ze hier ook las, n.l. dat de wetenschappelijke man waarlijk niet altoos juist een wetenschappelijke vrouw begeert; en dat er hoogere levensgemeenschap kan zijn tusschen man en vrouw ook zonder wetenschap.

Zoo zijn we dan ook goedsmoeds de pastorie ingegaan, en daar hebben we de waarheid ondervonden van Potgieters woord: „Het tehuis is de hemel eener Hollandsche vrouw".

Maar wat we met al onze academische wijsheid toch uit het oog hadden verloren was dit: dat niet aan alle Hollandsche vrouwen het geluk beschoren is dien hemel op aarde binnen te gaan.

Daarvan echter was Johanna Breevoort door practische ervaring diep doordrongen. En ze dichtte:

Wat al idealen, in dat jong gemoed
Levenslustig bloeiend, bloesemgeurend zoet!
Wat al luchtkasteelen in dat jeugdig hoofd,
Waar de toekomst, lokkend, zooveel liefs belooft!
Idealen, schoone droomen, waar 'k mee dweep,
M'altoos weer ontvluchtend als 'k vol blijdschap greep.

Bloemekens, geknakt reeds eer 'k u had gevat;
Vreugden, reeds vervlogen eer 'k genoten had.
Jaag, mijn hart, naar vreugde, ware vindt ge niet;
Zucht en smacht naar liefde, de aard ze u toch niet biedt.
Dan in moedeloosheid elke bloem vertrapt,
Hooploos, somber bitter 't leven doorgestapt.

In *„Haar Idealen"* deed onze schrijfster-dienstbode nu een poging om het christelijk standpunt tegenover Hilda van Suylenburg te verdedigen, al zocht ze haar kracht toen nog bij voorkeur in het negatieve. Toch eindigde ze haar boek toen reeds aldus: „Den volgenden zomer werd

opgericht „de Nederlandsche Christelijke Vrouwenbond", Doel was: de Nederlandsche Christenvrouw op te wekken tot deelneming aan de bespreking van het vrouwenvraagstuk, dat onzen tijd beroert, en waarvan nu nog bijna uitsluitend door ongeloovigen wordt notitie genomen. Daardoor Bijbelsche denkbeelden aangaande de plaats, welke de vrouw behoort in te nemen, te verspreiden; de sluimerende vrouwenkrachten, verstikkend onder tijd- en geestdoodende handwerkjes, op te wekken, om ze in dienst te stellen van het Evangelie, „nieuwe banen" te zoeken, waarlangs de Christenvrouw kan voortschrijden op den weg van zuivere huwelijksverhouding, eerzaam en eerlijk broodwinnen, gehoorzaam en liefdevol dienen; dat was Schriftmatige opheffing der Nederlandsche vrouw, dat alles behoorde bij „Haar Idealen".

Daarop volgde later haar *„Vrouwenweelde en Vrouwensmart"*. Hier schreef ze in de voorrede: „Ik geloof dat de Christenvrouw terdege in onze maatschappij, zoo zij daarvoor de gaven bezit, eene publieke roeping heeft, dat zij heel het breede vrouwenterrein niet aan het drieste ongeloof mag overlaten, dat zij in 's Heeren naam heeft op te komen voor „den verdrukte, mitsgaders die daar roept". Maar een vrouw en een maagd zijn onderscheiden. Voor de gehuwde het gezinsleven, voor de ongehuwde het breeder terrein."

In dit boek nu plaatste Johanna Breevoort ons vòor de groote vraag, wat er behoort gedaan te worden om den zwaren levenstrijd te verlichten voor die vele vrouwen, die het huwelijksgeluk niet erlangen. En op Suze's gezegde: „God wil dat de vrouw in stilheid zij, het naar-voren-treden der vrouw is tegen de Schrift", antwoordt hier Mevrouw de Heer: „Zoo, *wil* God dat? Waarom zorgen jullie Christenen dan zoo slecht voor je huiswerk-doende-vrouwen? Welke Christenvrouw bekommert zich over de toekomst harer dienstboden, naaisters en strijksters?... Waar is jullie Chr. Vrouwenbond, die de arbeidsters maatschappelijk helpen wil? Waar is jullie arbeidstersblad, zooals „Patrimonium" voor den *werkman* is?

Een Christelijke Vrouwenbond! Reeds jaren leefde die

in de gedachten van Johanna Breevoort. En in *Ons Tijdschrift*, jg. VII, blz. 130, gaf zij er een plan van.

Sedert heeft de schrijfster, ook na zelf gehuwd te zijn, zich alweer bezig gehouden met het vraagstuk der christelijke vrouwenbeweging, waarmee zei, o.m. als Directrice van Rhodé, veelvuldig in aanraking kwam. En nu eindelijk publiceerde ze een studie: „*De Vrouw* vrijgemaakt door den Zoon des menschen".

In *Christelijk Vrouwenleven* van Mei verklaart ze, dat ze dit boek biddend geschreven heeft. Als eens Hanna heeft zij gesproken uit „de volheid van haar gedachten." Maar zij werd ook, als eenmaal Hanna door Eli, minder gunstig beoordeeld. Ds. Rolloos beschuldigde haar, dat zij „*het heilige te na*" kwam. En inderdaad bevat haar boek dan ook hoogst bedenkelijke ethisch-Schriftcritische uitspraken.

Intusschen heeft ze in de *Geref. Kerkbode* van Rotterdam voor Zondag 28 April daarvoor reeds amende honorable gedaan, en ten overvloede ook in *Christelijk Vrouwenleven* nog eens verklaard, dat de autoriteit der H. Schrift ten volle voor haar vaststaat. Hoe ze dan toch zulke critische uitdrukkingen in haar boek heeft kunnen bezigen, moet men hier maar niet naar vragen. We staan hier voor de logica der vrouw; en dat is nu eenmaal een zeer eigenaardige.

Blijft echter het vrouwenvraagstuk, waarvoor haar verwarde studie de aandacht vroeg. En daarin openbaart zich een profetisch streven naar het vinden van de Godsgedachte, ook in de vrouwenwereld. Hier is een Pinkstergave, waarvoor we dankbaar moeten zijn, al blijkt ook nu weer, dat ons profeteeren altijd stukwerk is. Naast de gave der geestdriftige profetie heeft dan ook die van de onderscheiding der geesten door nuchtere kritiek eveneens haar waarde. En gelukkig ontbreekt het in onzen tijd noch aan de eene noch aan de andere gave. Als nu de geesten der profeten den profeten maar onderworpen zijn. Want God is geen God van verwarring, maar van orde.

J. C. RULLMANN.

RECENSIËN.

Dr J. REITSMA. **Geschiedenis van de Hervorming en de Hervormde Kerk der Nederlanden.** Derde, bijgewerkte en vermeerderde druk, bezorgd door Dr J. LINDEBOOM, Hoogleeraar te Groningen, met medewerking van F. REITSMA, predikant te Dragten. (Utrecht, KEMINK & Zn., 1916).

Deze derde en bepaald zeer vermeerderde druk van Reitsma's bekende handboek is bezorgd door wijlen Dr Van Langeraad, aan wien de bewerking oorspronkelijk was opgedragen, doch die helaas door een zeer vroegtijdigen dood aan den arbeid waarvoor hij zoo bij uitstek bekwaam en toegerust was, werd ontrukt, zoodat van hem alleen de hoofdstukken I—IX zijn, en door Prof. Dr J. Lindeboom, bijgestaan voor de vorming van het prachtig „register van behandelde personen", correctie enz.. door wijlen Ds F. Reitsma van Dragten.

In de werkwijze van Van Langeraad en Lindeboom is eenig verschil. Had de eerste geleerde zijn werk kunnen voortzetten en voltooien naar zijn methode, deze derde druk zou stellig driemaal zoo omvangrijk zijn geworden dan de voorafgaande. De eerste negen hoofdstukken vullen reeds de helft van het geheele werk. Prof. Lindeboom heeft zich nauwer aangesloten bij de vroegere uitgaven. De hoofdinhoud van ieder hoofdstuk is steeds met grooter lettertype gedrukt, de meerdere uitbreiding is voornamelijk aangebracht door het met kleineren letter gedrukte. Het geheel omvat na voorbericht en inleiding vier en twintig hoofdstukken, te samen 328 §§, gevolgd door een breed register en eenige corrigenda et addenda, alles te samen 912 bladzijden. Het werk is gedrukt op uitnemend papier, gebonden in deftigen band en wat de correctie betreft, goed verzorgd, hoewel ik onder de corrigenda enkele fouten niet vond opgegeven,

o.a. op bl. 569 eene foutieve opgave van het jaartal 1528 en op bl. 609 een zinstorende fout in het woord tijdschriften, dat wellicht strijdschriften bedoelde te zijn.

Bewonderenswaardig is de belezenheid van deze geleerden! De literatuur opgaven, die in vele gevallen haast compleet mogen worden genoemd, geven ons eenig idee van de veel omvattende kennis van de bewerkers. Vooral getuigen daarvan de hoofdstukken door Van Langeraad bewerkt. Kenmerkend is voor Reitsma's handboek de machtige plaats ingeruimd aan wat wij vroeger plachten te noemen „de vóórreformatorische bewegingen", welk verschijnsel in de inleiding wordt aangeduid als „het godsdienstig reveil in de veertiende eeuw." In dit opzicht blijft zich dit handboek bewegen op de lijn der Groninger hoogeschool, die de eere toekomt in de mannen der Groninger richting haar aandacht vooral op deze periode in de historie der kerk dezer landen gevestigd te hebben; aan welk streven, lest heugt best, te danken is de zeldzaam geleerde studie van Dr van Rhijn over Wessel Gansfoort.

Het feit dat door het ingrijpen van den dood aan dit werk twee geleerden hebben moeten arbeiden, die een verschillende werkwijze volgden, waarvan een zekere onevenwichtigheid het gevolg is geworden, drukt dit handboek niet het meest. Veeleer is het als een groote schaduwzijde aan te merken dat Prof. Lindeboom niet die objectiviteit in acht heeft genomen die door Van Langeraad meesterlijk is betracht. Al ware in het voorbericht niet aangegeven waar een ander het werk heeft opgenomen dat aan Van Langeraad door den dood uit de handen werd genomen, dan ware dit bij nauwkeurige lezing haast met stelligheid aan te geven. Ik heb Van Langeraad persoonlijk niet gekend, doch na de bestudeering van dit handboek is hij mij, hoezeer ik in richting van hem ook moge verschillen, bizonder sympathiek geworden. Aan buitengewone acribie paart hij eene objectiviteit, die diep respect afdwingt en zoozeer daardoor het eerste deel uitmunt, evenzeer wordt het door Prof. Lindeboom bewerkte geken-

merkt door gebrek aan objectiviteit. Niet dat zij geheel ontbreekt bij Prof. Lindeboom; ik wil zijn partijdigheid niet gaarne partijdig bestrijden (blz. 571). Ik wil niet vergeten dat de beoordeeling van Coornhert en Uitenbogaert (blz. 424 en 444) ook van Prof. Lindeboom zijn. Doch hoe komt het dat de man die schrijft over de vervolgingen en het lijden van de Remonstranten gelijk hij het doet in het hoofdstuk over de „verstootelingen", over de Afscheiding en de mannen die wij „de vaders der Afscheiding" noemen, op eene wijze schrijft, die niet alleen protesten uitlokt van gereformeerde zijde maar ook van de zijde van historici die allerminst kunnen verdacht worden van gereformeerde aspiraties. Als wij spreken van gemis aan objectiviteit dan drukken wij ons veel te zacht uit. De geïncrimineerde wijze waarop een Groningsch Hoogleeraar durft te schrijven in een handboek als dit over de Cock's psalmgezang in de gevangenis is beneden alle kritiek en daarbij laat de hoogleeraar het niet, doch op dezelfde wijze spreekt hij van Kuyper op blz. 547. Daar poogt de hooggeleerde geestig te zijn in de kleine letters, maar zijn geestigheid is van een bizonder goedkoop allooi. De historicus drijft zijn partijdigheid zoover dat hij bij de opgave van de literatuur telkens vergeet artikelen te noemen van de hand van Gereformeerden; een verschijnsel bizonder opmerkelijk in dit werk dat juist zoo compleet is in de opgave van bronnen. Waarom wordt bij Bilderdijk de rede van Dr A. Kuyper niet genoemd: Bilderdijk in zijne nationale beteekenis. Prof. Lindeboom's schrijven over de Afscheiding en de Doleantie toont weer bij vernieuwing dat de vrijzinnige historici zich met aversie afkeeren van die bewegingen; dat zij niet vermogen te verstaan dat de Cock als een tweede Luther niet anders kon. Hij toont dat hij van deze bewegingen niet genoegzaam op de hoogte is; en moge aan het Reveil in dezen druk al een breeder plaats zijn ingeruimd dan in de vorige uitgaven; de geleerde schrijver schijnt het niet van zich hebben kunnen verkrijgen om zich in te werken in de kerkelijk beweging van '34.

Foutief is wat hij schrijft van een der beweegredenen voor Hofstede de Groot tot het stellen zijner *Gedachten* enz. bl. 755. Had de auteur *Hendrik de Cock, beschouwd in leven en werkzaamheid*, door H. de Cock goed gelezen, dan kon hij dit weten. De correspondentie tusschen de Cock en Hofstede is in mijn bezit en de data der brieven wijst dit uit. Groote onbekendheid verraadt de auteur met Ledeboer en de Ledeboerianen, hoe zou hij anders hebben kunnen schrijven: in 1907 zijn de gemeenten der Ledeboerianen samengesmolten met de „Geref. Gemeenten in Nederland." Van Bakkerianen, Rubenieten en van Dijkianen schijnt Prof. Lindeboom niet veel te weten.

Als hij wel melding maakt van Jan Masereeuw en Maria Leer en anderen bl. 759, waarom dan niet in dit handboek ons medegedeeld dat er nu nog tientallen van grootere en kleinere gemeentjes bestaan over heel ons land die zelfs officieel in Synode vergaderen en hunne handelingen door druk bekend maken, die op de eene of andere wijze in verband staan met de merkwaardige figuur van Ledeboer? Of is onbekendheid de oorzaak van deze onevenredigheid in de behandeling der verschillende verschijnselen. Ik denk elders terug te komen op de Afscheiding en hare behandeling in dit leerboek.

Eigenaardig klinkt in mijn oor de benaming op bl. 753 „de symbolische partij." Kan men van de Parijsche school, waarvan Sabatier de eminente vertegenwoordiger was, met zijn meesterwerk „La Psychologie de la Religion", zeggen dat zij is de school van het Fideo-Symbolisme, dan leidt het toch wel tot verwarring om van de mannen die zich tegen de Groninger school verhieven te spreken als van de „Symbolische partij."

Met het feit rekening houdende dat er nu nog immer neo-Kohlbruggiaansche predikanten zijn in de Ned. Herv. Kerk, komt Dr Kohlbrugge er wel wat mager af, aan wien de auteur nog wel „eenige gaven" wil toekennen (bl. 794). Leugenachtig is de voorstelling gegeven van de troebelen in Leiderdorp, en waarom er Aalten niet bij genoemd,

gegeven op bl. 844; even partijdig de voorstelling, ja ridicuul is de opmerking op bl. 830: sedert de laatste jaren is nochtans ook bij *verlichte jongelieden* de lust om theologie te studeeren weer aan het opkomen.

Ik weet wel dat het moeielijk is bij een werk als dit handboek alles te geven; de een zal er dit in missen, de ander weer gaarne iets anders breeder behandeld zien, doch al is het een geschiedenis van de hervorming en *de hervormde kerk*, toch hebben de studeerenden die tot eene andere kerkelijke gemeenschap behooren recht op eene objectieve behandeling, althans op eene minder grievende dan die ons van de zijde van Prof. Lindeboom is aangedaan. Deze is de groote schaduwzijde van dit werk en het is mede daarom dat ik onzen studenten en predikanten aanraad: koopt en leest dit werk en oordeelt of ik de „partijdigheid" van den Groninger hoogleeraar „partijdig" heb bestreden.

G. KEIZER.

De Oud-Christelijke Monumenten van Spanje, door Dr E. L. SMIT, 's Gravenhage, MARTINUS NIJHOFF 1916.

De Protestantsche Theologie en daaronder niet het minst de Nederlandsche heeft een enormen achterstand bij de Roomsch Katholieke Theologie in te halen met betrekking tot de Christelijke Archeologie. Ik behoef enkel te herinneren aan Joseph Wilpert's praestaties op dit terrein. Na zijn grootsch werk: Die Malereien der Katakomben Roms, Herder, Freiburg 1903, verscheen gedurende den oorlog van denzelfden auteur: Die Römischen Mosaïken und Malereien der Kirchlichen Bauten vom IV—XIII Jahrhundert; wederom bij Herder in Freiburg in 1916. Eenig begrip van den omvang van dit werk kunnen wij krijgen uit het gegeven, dat de eerste en tweede oplage van dit laatste werk is uitgevoerd in 250 exemplaren. In Nederland zijn daarvan slechts 15 exemplaren van den eersten druk in

onderscheiden boekerijen aanwezig. De 2de druk kost 1400 M. Dat praesteeren de Roomschen op dit gebied!

Reeds om dien achterstand in te halen zijn wij dankbaar dat Dr. Smit zich met zijn studiën op dit gebied heeft bewogen en wel in het bizonder op dat van de oud-christelijke epigraphie in Spanje. Aan zulk eene studie zijn ontzaglijke moeiten verbonden van allerlei aard, die de navorscher heeft te trotseeren. 't Is waar, het was geen terrein waarop nog geen enkele onderzoeker zijn voet had gezet; o.a. was hem Hübner reeds voorgegaan. Doch Smit heeft niet zijn voet in het spoor van dien voorganger gezet, hij heeft meer gedaan, hij heeft een eigen werk verricht. Met de zorg voor de monumenten is het in Spanje niet best, zelfs treurig gesteld. Wat een wonder! Als gij bedenkt dat men in een land als het onze, om maar één voorbeeld te noemen, op de westelijke helling van den niet hoogen dijk ten Zuiden van den Ketel wandelende, in eens zou meenen over den vloer van een oude kerk te loopen, daar de bewuste helling netjes is bevloerd met oude en daaronder mooie grafzerken klaarblijkelijk afkomstig uit de een of andere kerk van Kampen; als men dus voor niet vele jaren nog zoo omsprong met grafzerken, ongeschonden grafzerken, met zeer duidelijke opschriften, in ons eigen vaderland, in een stad, waar o.a. archivarische studiën bij lange na niet achterlijk waren, dan zal het wel niemand verwonderen dat aan de zorg met betrekking tot oude grafmonumenten in Spanje wel zeer veel zal hebben ontbroken. Per instinct voelt de historie-vorscher, zoo stel ik mij voor, dat in Spanje nog veel verborgen zal zijn dat van het hoogste belang is voor de historie in 't gemeen, en die der kerk in het bizonder. Is men nog geneigd te vragen wat nut nu eigenlijk zoo'n studie af kan werpen, dan behoeft zelfs een leek dit werk van Dr Smit maar te lezen en hij geeft onmiddellijk toe, dat een dergelijk gebied meer betreden en doorzocht moet worden, vooral als zich daartoe mannen opmaken met zoovele gaven en talenten toegerust als Dr. Smit klaarblijkelijk bezit.

Merkwaardig is het wat een conscientieus navorscher wel niet kan afleiden uit wat hij heeft gevonden. Men leze maar eens blz. 28, 54, 57. De epigraphie ontsluit voor ons het familie-leven. Zij leert ons wat voor die oude Christenen het voornaamste was; de hoogste titel was voor velen een „Famulus Dei", bl. 645, te zijn. Zij worden nader bij ons gebracht! Wat zeggen de namen waarmede zij zich noemen niet veel! Wij kennen hen die gaarne spreken van den mensch als van een worm, een made, stof en assche enz.; maar lees nu blz. 57 en 58 en ge voelt dat waren menschen die spraken en dachten zooals er onder de Christenen van onzen tijd nog velen denken en spreken. Ieder die in het oude christendom belang stelt, ieder die gaarne leest de historie van Christus' Kerk en zoo gaarne zou weten hoe de Christenen van vroegere eeuwen dachten, hoe zij leefden, wat zij beleden, wie zij waren in betrekking tot het leven zooals elke dag het ons weer doet ontmoeten, vindt in de epigraphie buitengewoon veel van zijn gading, doch dan moet hij haar kunnen lezen en vertolken als Dr Smit, dan moet hij zijn stof kunnen rangschikken en ordenen als deze jonge doctor, dan moet hij theologische kennis bezitten als hij. Wat een genot moet de voorarbeid van deze studie den onderzoeker hebben verschaft als hij stond voor die monumenten, misschien wel bij de graven waaronder de dooden rustten, jongen en ouden, mannen en vrouwen, geestelijken en krijgslieden, rijken en armen. Hij hoorde ze spreken en hij verstond wat zij tot hem zeiden en hij teekende het op en voegde bij elkander wat bij elkaar behoorde en hij heeft het ons daarna zóó medegedeeld, dat wij hebben geluisterd met gespannen aandacht. Doctor Smit heeft mij niet maar veel geleerd, en mij zeer geboeid, hij heeft mij gesticht. En wat de titel u niet doet vermoeden — ge kunt hier als prediker stof vinden voor uw prediking; de spreker voor de zending onder de Joden hij vindt hier stof; de lezer voor zijn lezingen kan hier grasduinen en de anti-gezangen man zoekt ook hier niet te vergeefs grond voor zijn bezwaren tegen de gezangen in de

kerk. Hield het mij niet te lang op, ik zou u den inhoud der hoofdstukken noemen; ik zou u de bladzijden tellen waarin gij zelfs stichting vindt voor uw geestelijk leven. De gereformeerde vindt voor zijn doopsbeschouwing in de epigraphie een daarin misschien niet gezochten steun, bl. 91. De hoofdstukken over de Christelijke Maatschappij (III) en die zich meer bezighouden met den dogmatischen inhoud zijn van het hoogste belang (VI en VII). Het geheel omvat 158 blz., en behandelt de stof in zeven hoofdstukken, gesloten door een besluit, sober en bondig; daarna volgen drie bijlagen, met een namen- en zakenregister. Alles is keurig uitgevoerd en bizonder verzorgd; een enkel germanisme verraadt ook *weer* in dit boek dat Duitsche navorschers dit terrein alreeds hadden betreden. Ik noteerde een paar uitdrukkingen als *„veelomstreden monument"* blz. 94, en *„verdragen* deze beide reeksen zich zeker niet." Ik las deze studie met groot genot. Zij gaf mij nog meer dan de titel deed vermoeden; immers de epigraphie van Spanje werd ons geboden in het licht van de grafschriften van Gallië.

G. KEIZER.

Kerkelijk leven der Hervormden in Friesland tijdens de republiek.

Eerste deel: de predikant, door Dr S. CUPERUS.

MEIJER en SCHAAFSMA, Leeuwarden, 1916.

Het kerkje op de titelplaat riep levendig in mijne herinnering terug zoo'n oud kerkje met rood pannen dak, dikke muren van geweldig groote gebakken roode steen, in een Friesch dorpje, waarheen ik dan op warme zomerzondag-namiddagen moest loopen over bouwkampen en weiden, van elkander gescheiden door slootjes, overbrugd met smalle vondertjes of door boschwallen met een flap- of klaphekje, waardoor het landelijk voetpad leidde, en dat immer in gezelschap van mijn vader en een paar ouderwetsche

menschen die dan opgingen naar de prediking van den orthodoxen catechiseer-meester. Die middagpreek was, hoewel wij niet meer leefden onder de republiek, ook voor de meeste gemeenteleden van de dorpsgemeente waartoe mijn ouders destijds behoorden, een steen des aanstoots, maar geen valstrik voor de brave catechiseermeesters die ik als kind heb zien optreden in het door mij bedoelde kerkje (blz. 137).

Geen wonder dat ik het boek van Dr Cuperus als het ware heb verslonden. Zulk een lectuur is niet droog! Uit een overvloed van bouwstoffen, overal verspreid liggende, heeft de bekwame auteur een goed geheel opgetrokken. Na een goed oriënteerende inleiding heeft Cuperus zijn stof verdeeld over de volgende hoofdstukken: De Synode; de Classes; het examen; de vacature; de beroeping; het ambtelijk leven van den predikant; leer en leven der predikanten; het traktement; het emeritaat; weduwen en weezen. Het geheel gesloten met een register van plaats- en persoonsnamen, waarop dan nog een lijst van drukfouten volgt, die ze evenwel lang niet alle noemt, en daaronder een niet onbeteekenende drukfout vergeet en wel in noot 2 van blz. 177, alwaar het jaartal 1689 naar alle waarschijnlijkheid moet zijn 1789, vgl. blz. 176. Ik noteerde nog onbeduidende foutjes op blz. 29, 59, 68, 85, 86, 121, 122, 144, 180, 212, 214.

De auteur biedt ons in deze hoofdstukken een pracht stuk cultuurgeschiedenis; een stuk dat voor de bestudeering van 't kerkrecht van het hoogste belang is en van groote praktische waarde. Om dit te bewijzen zou het aantal voorbeelden door mij te noemen veel te groot worden. Wil men eenig referaat leveren over een onderwerp rakende een van de punten in de door mij genoemde hoofdstukken genoemd, dan kan men deze en dergelijke boeken niet ongebruikt laten. Ieder die refereert over verhooging van traktementen leze eens hoofdstuk VIII. Zeer interessant is het hoofdstuk over leer en leven der predikanten; bij de lezing van wat wij parsim vinden over het

leven van onze collega's in de kerk onder de republiek komen wij misschien al te gemakkelijk tot de conclusie — we zijn er in onzen stand niet op achteruitgegaan. Ik zeg „al te gemakkelijk", omdat wij allicht vergeten dat wij hier kennis maken met een periode van ongeveer tweehonderd jaar. Toch komen er in onzen tijd niet meer zooveel censurabele zaken aan de orde in de meerdere vergaderingen als destijds. Men vergete echter niet dat het peil van heel de samenleving toen veel lager stond dan in onzen tijd. Vooral de zonde der onmatigheid heerschte toen in alle kringen, helaas ook in dien der domineeswereld. Wordt in onzen tijd in bijna alle kerkgenootschappen geklaagd over te geringen toevloed van candidaten tot den heiligen dienst, we vernemen hier dat de kerk onder de Republiek eer maatregelen moest nemen om dien toevloed te beperken. De te groote toevloed leidde tot het besluit geen personen naar Art. VIII D. K. O., toe te laten; bl. 66 en 69. Hier heb ik tevens de gelegenheid om op het nut van detailstudies als dit boek er biedt te wijzen. Op voorslag toch van twee classes werd besloten het *„examen leicorum"* af te schaffen. Diest Lorgion en Reitsma beweren dat sinds dat jaar geen leeken meer tot het examen zijn toegelaten. Dit nu is in strijd met wat blijkt uit latere Acta. Niet altijd worden de kerkelijke besluiten nauwgezet nageleefd!

Bij de lezing van Cuperus' boek wordt men bijna op iedere bladzijde getroffen door interessante verschijnselen. Zoo wordt o.a. aangedrongen op traktementsverhooging, en wel met het motief dat er anders welhaast een tekort aan candidaten zal zijn. Ook denkt men aan de noodzakelijke aanvulling van de bibliotheek. Dominees die hun bijzondere stokpaardjes bereden zijn er altijd geweest. De Balkster dominee Stater was een type van een vrouwenhater (bl. 148 v.v.). Een ander predikant won met zijn blauwe driejarige op de Weidumer merke de zweep (bl. 117). Had men in Holland de preciesen en rekkelijken, hier ontmoette men de slappen en stipten.

Zulk een boek is onmisbaar voor genealogische studiën. De Fries ontdekt onder de dominees van vroegere eeuwen de namen van zeer veel familiën die thans gerekend worden tot de deftigste geslachten in Friesland. Ook wordt hij gewaar hoe sommige familiën groot landbezit hebben verkregen; doordat nl. de kerkegoederen soms in massa werden verkocht, waarvan de opbrengst kwam in de schatkist van de provincie, die daaruit dan de dominees honoreerde. Als er dan zooveel land te koop kwam en de markt overvoerd werd, waren er enkele vermogende families die de uitgestrekte en zeer goedkoope gronden opkochten.

Erkent de auteur in zijn inleiding dat het veelal weinig beteekenende dominees zijn van wier daden hij melding moet maken, toch ontbreken de namen niet van mannen wier namen hebben geklonken in de geschiedenis der kerk. Ik noem dien van Vitringa, Brakel, Witsius, à Marck, Balthasar Bekker — en laat ik er om voor velen begrijpelijke redenen bijvoegen den naam van den voorvader van den vader der scheiding — Th. G. de Cock, blz. 15, 146, 185.

Reeds in dezen tijd waren er onder de predikanten mannen die inzagen dat de Statenvertaling voor verbetering vatbaar was. Ds J. Sterringa had nl. uitgegeven in den loop van de 18de eeuw: „Taalkundige gewijde aanmerkingen over de 5 Boeken van Mozes ter verbetering der Statenvertaling", noot bl. 144.

Dr Cuperus verklaart in zijn inleiding dat hij naar volledigheid heeft getracht en ook naar *onpartijdigheid*. Is hem dat gelukt? Onpartijdigheid sluit niet in dat men niet zou kunnen merken van welke richting, van welke kerkrechtelijke overtuiging de schrijver is. Onderscheiden opmerkingen terloops gemaakt verraden deze zeer duidelijk, ik wijs alleen maar op wat hij, bl. 175, zegt: Gode zij dank werpt onze kerk de zoodanigen niet uit en de Leeuwarder classis van vroeger strekt 't tot eer, dat zij eens Cancrinus, in den grond vermoedelijk meer een dwalende dan een zondaar, met veel geduld heeft verdragen. In onzen tijd zou Cancrinus waarschijnlijk neiging hebben gehad tot Tolstoyanisme. Of de

auteur geheel zonder vreemd vuur van Ds Meinerts van IJlst heeft geschreven, betwijfel ik. Deze noemde zich zelf een „doleerende", bl. 47; 38; maar wordt door den auteur op bl. 118 de doleerende „drijver" genoemd. 't Is niet op losse gronden dat ik meen dat de „roode lap" hier 't bloed een weinig warm maakte. De auteur heeft zich in éénmaal vergeten en zijn streven naar partijdigheid moest het afleggen toen hij aan Heeg toekwam; ik vermoed dat Cuperus leerling is van de Groningsche hoogeschool en moest dit zoo zijn dan kan men begrijpen dat een leerling van de school, die in de derde editie van Reitsma's handboek voor de vaderlandsche geschiedenis zulke zoutelooze en laffe opmerkingen durft maken aan het adres van den vader der Afscheiding en van de Doleantie, als in dat boek geschiedt, bezweek voor de verzoeking om die „doleerenden" toch één prikje te geven! Ex ungue leonem!

Wij hebben dit boek met zooveel genot gelezen, dat wij trots het venijnige prikje van bl. 199 en zijn noot verlangen naar de verschijning van het tweede deel. Nog één vraag: zou indien de veronderstelling juist is, dat de gemeenteleden van Nijkerk zelf iets bijdroegen tot de verhooging van het predikantstraktement, dit zoo zeldzaam voorkomend verschijnsel ook in verband kunnen hebben gestaan met de „Nijkerker beweging" en zoo ja, dan is eene aanmerkelijke verhooging van de predikantstraktementen misschien alleen maar te verwachten van een krachtig herleven van het geestelijk leven in het midden der gemeenten.

G. KEIZER.

Du Plessis Mornay. De Werkzaamheid van Du Plessis Mornay in dienst van Hendrik van Navarre in de jaren 1576 tot 1582. Leidsche Dissertatie door J. ITJESHORST Jr,

Uit den hoofdtitel, en ook uit het woord vooraf, blijkt

dat de schrijver zich een volledige biografie van Du P. M. tot taak had gesteld. Twee beperkingen zijn echter aangebracht. Vooreerst, dat dit boek niet verder gaat dan 1582 en verder, dat de eerste 3 hoofdstukken in 6 bladzijden zijn saamgevat. Dit laatste ter wille van de tijdsomstandigheden. Het wel wat teleurstellend slot van de zaak is nu dat deze dissertatie slechts *twee* hoofdstukken van de levensbeschrijving geeft. Het fragmentarisch karakter van dit werk maakt het moeilijk er een oordeel over te vellen.

Den indruk van soberheid ontvangt men, zoodra de eerste bladzijden opgeslagen worden. Een opdracht, zoo gewoon in proefschriften, ontbreekt, en het daarin evenzeer gebruikelijk woord van dank aan hoogleeraren enz. is al zeer beknopt. Een lijst van de geraadpleegde litteratuur en bronnen zoeken we vergeefs, en evenmin treffen we een eenigszins breede inhoudsopgave aan, 'tgeen we in een wetenschappelijk werk tegenwoordig noode missen. In den stijl dezelfde zakelijke soberheid. 't Gaat hier zelfs op 't droge af. Schr. heeft blijkbaar een innigen afkeer van al wat zweemt naar woordenpraal en mooidoenerij.

Door de studie van Dr. Itjeshorst krijgen we evenwel eén goeden kijk op leven en werk van Du Plessis Mornay, Hugenoot en trouw dienaar van Hendrik van Navarre. Z'n werkzaamheid was van diplomatieken aard : in 't eigen land tijdens de burgeroorlogen tusschen Hugenots en Ligue, in Engeland, om den steun van Elisabeth te verwerven, en in de Nederlanden, om met de reformatie en de gebeurtenissen ook daar in contact te blijven. Het spreekt vanzelf, dat de vraag of de hertog van Anjou, broer van den Koning van Frankrijk, hier tot landsheer zou gekozen worden, ook voor Frankrijk zèlf van veel gewicht was. Het pleit voor het politiek inzicht van Hendrik van Navarre, dat hij zich in de Nederlanden door een zoo hooggewaardeerd dienaar als Mornay liet vertegenwoordigen. Over de reizen en verrichtingen van dezen staatsman, vooral over die in de Nederlanden worden we nauwkeurig ingelicht. Ook over de onverkwikkelijke verhouding tusschen Lutherschen en

Gereformeerden. Omstandig worden dan D. M.'s godsdienstige en staatkundige denkbeelden beschreven. Dit deel der dissertatie dunkt me 't best geslaagd. De stijl is hier ook levendiger, hij verliest iets van het hoekige en droge, dat het genot der lezing wel eens bederft. Nu zal het wel moeilijk zijn om van diplomatieke onderhandelingen in smijdige taal en op boeiende wijze te verhalen. Maar Dr. I. deed ook weinig pogingen daartoe. De taal is blijkbaar weerbarstig materiaal voor hem. Z'n studie laat zich niet gemakkelijk lezen en de gedachtengang is soms moeilijk te volgen. Niet zoo zelden zou men ook achter sommige beweringen een vraagteeken willen zetten.

Zoo wordt op blz. 27 zonder nader bewijs gezegd dat de 1e Unie van Brussel onder Elisabeths invloed en tegen den wensch van Prins Willem tot stand kwam. Groen in de Gesch. des Vaderl. blz. 121 en Blok dl. III, blz. 182 zien deze kwestie heel anders in en de argumentatie van Pirenne, Hist. d. Belgique IV blz. 89 v.v. lijkt nu daartegenover niet overtuigend.

Op blz. 112 noemt Dr. I. Duplessis Mornay een humanist. Ik begrijp niet, hoe Dr. I. hem zoo noemen kan. Of moet hier aan dat woord een andere beteekenis worden toegekend dan de algemeen gangbare?

In stelling VI klaagt Schr. over de soms te harde beoordeeling van Datheen. Hij komt er in dèze studie echter ook niet best af! Vergelijk blz. 77 waar Datheen als voorbeeld genoemd wordt van felle, *mogelik te goeder trouw* zijnde Calvinisten". De bovengenoemde stelling heeft overigens m'n volkomen instemming.

Hoewel er dus bezwaren aan te voeren zijn tegen de manier waarop Dr. I. zich van zijn taak heeft gekweten, zoo hoop ik toch, óók om dezes werks wil, dat de tijdsomstandigheden spoedig een voltooiing van deze studie zullen gedoogén.

G. R. B.

Jaarboekje der Nederlandsche Christen-Studenten-Vereeniging voor den cursus 1917/1918.

Voor den buitenstaander is in dit jaarboekje uit den aard der zaak van het meeste belang het „jaarverslag", onderteekend door Dr. H. C. Rutgers. Dit vlot geschreven en doorzichtig gestelde verslag geeft een duidelijk beeld zoowel van de uitwendige lotgevallen als van het geestelijk streven der N. C. S. V. Onder het laatste treden op den voorgrond eenerzijds het pogen om hare houding te bepalen ten opzichte van den Vrijzinnig Christelijken Studentenbond; anderzijds de maatregelen, genomen om in de speciale behoeften der Gereformeerde N. C. S. V.-leden te voorzien. Ik voor mij geloof niet, dat de N. C. S. V. dit laatste werkelijk kan; en dit scepticisme wordt bij mij versterkt door de conciliante houding, aangenomen tegenover de V. C. S. B. Dit neemt natuurlijk niet weg, dat dit jaarverslag om de inlichting, die het verschaft aangaande eene belangrijke geestelijke beweging van onzen tijd, der kennisneming ten volle waard is. RIDDERBOS.

Dr. S. GREYDANUS, **Schriftgeloof en Exegese van het Nieuwe Testament.** Rede bij de aanvaarding van het Hoogleeraarsambt aan de Theologische School van de Geref. Kerken in Nederland. Rotterdam, Drukkerij Libertas, 1917.

Met groote belangstelling en hartelijke instemming lazen we deze Rede. Ze geeft een kloek pleidooi van exegese naar het beginsel: De Schrift het Woord Gods.

Achtereenvolgens wordt aangetoond, dat onbevooroordeelde exegese een onding is, dat de hoedanigheid van iemands Schriftgeloof het karakter van zijn exegese bepaalt en welke gevolgtrekkingen voor de exegese in het Gereformeerde Schriftgeloof liggen opgesloten. Wat de hoofdzaken betreft, onderschrijven we gaarne alles, wat door Dr. Greydanus werd betoogd. Het is dan ook alleen blijk geven van

belangstelling, als we op enkele onderdeelen de aandacht vestigen. Ons trof vooral de mooie wijze, waarop de schrijver voor zijn onderwerp heeft gebruik gemaakt van de tegenstelling tusschen Jezus en de Schriftgeleerden (bl. 18) alsook de bl. 34 gegeven opsomming der dingen, waarin de beteekenis van het Schriftgeloof voor de exegese blijkt. Op enkele andere bladzijden plaatsten we een vraagteeken. Is bl. 20 en 21 wel bij *al* de besproken plaatsen voldoende onderscheiden tusschen verkeerd uitgangspunt en verkeerde exegese? Als Dr. Greydanus bl. 28 de uitdrukking vermeldt, die Luther over den brief van Jakobus bezigde, eischt eerlijkheid te vermelden, dat Luther daarmee allerminst bedoelde dien brief te verwerpen. De uitdrukking komt voor in het voorbericht van sommige uitgaven van het N. T. Onmiddellijk daarna verwijst Luther naar het voorbericht op den brief van Jakobus zelf. Leest men nu dat voorbericht, dan vindt men daarin zeker ook weer minder gunstige uitdrukkingen, maar men mag niet vergeten, dat het begint: Diese Epistel S. Jacobi, wie wol sie von den Alten verworfen ist, lobe ich und halte sie doch fur gut, Darumb, das die gar kein Menschenlehre setzt, und Gottes Gesetz hart treibet. (Vgt. Bindseil & Niemeijer, VII, bl. 429 en 464). Luther aarzelde dus, maar men kan niet zeggen, dat hij den brief verwierp. Legt men daarnaast, wat Calvijn over 2 Petrus scheeft: Certe quum in omnibus epistolae partibus spiritus Christi maiestas se exserat, eam prorsus repudiare mihi religio est, utcunque genuinam Petri phrasin hic non agnosam, dan verschilt dat niet zoo heel veel. In zake de noot 142 besproken kwestie blijf ik nog altijd gelooven, dat de beste oplossing is gegeven door Voetius, Disput. Sel. V, pag. 9.

Wij verblijden ons hartelijk over de Rede van Dr. Greydanus en twijfelen er niet aan, of zijn arbeid zal kweeken flinke Schriftgeloovige exegeten.

F. W. GROSHEIDE.